

Juf, doet u ook aan seks?

Relationele en seksuele vorming

Over het lespakket	3
Module 1: De integrale leerkracht	9
1 Over de module	10
2 Werkvormen	12
3 Achtergrondinformatie	18
Module 2: Situaties in de klas	20
1 Over de module	21
2 Werkvormen	23
3 Achtergrondinformatie	35
Module 3: Relationale en seksuele vorming: lesgeven	38
1 Over de module	39
2 Werkvormen	41
3 Achtergrondinformatie	53
Module 4: Afstemming met het team en de omgeving	55
1 Over de module	56
2 De werkvormen	58
3 Achtergrondinformatie	66
Module 5: Omgaan met ouders	68
1 Over de module	69
2 Werkvormen	71
3 Achtergrondinformatie	78

Over het lespakket

*vinders
heel raar
ik voel dingen
in mijn grote buik
verliefd....*

Vince, 9 jaar

Dit lespakket is bestemd voor pabodocenten die aankomende leerkrachten voorbereiden op het geven van lessen over relationele en seksuele vorming. Basisscholen moeten sinds de aanpassing van de kerndoelen in 2012 verplicht lessen geven over seksualiteit en seksuele diversiteit. De basisschool kan kinderen ondersteunen in een gezonde relationele en seksuele ontwikkeling. Met de opdrachten en werkvormen uit dit lespakket raken de studenten bekend met het onderwerp, wisselen ze ervaringen uit met andere studenten en leren ze al op de pabo om lessen te geven over relaties en seksualiteit.

Doelen

Aankomende leraren in het basisonderwijs zodanig toerusten dat zij in hun toekomstige vak goed kunnen omgaan met relationeel en seksueel gedrag van kinderen, hun eigen rol hierin onderkennen en lessen over relationele en seksuele vorming kunnen geven. Het uiteindelijke doel is dat kinderen op school een basis meekrijgen voor een gezonde seksuele en relationele ontwikkeling.

Doelgroep

Pabodocenten.

Inhoud lespakket

Het lespakket bestaat uit vijf modules. Samen vormen ze een onderwijsprogramma voor relationele en seksuele vorming op pabo's. Docenten kunnen met behulp van verschillende opdrachten en werkvormen zelf een les of lessenserie relationele en seksuele vorming samenstellen. Elke module heeft eenzelfde opbouw waarbij probleemgestuurd leren het uitgangspunt is. Alle modules maken zichtbaar welke aansluiting er is bij de kerndoelen in het basisonderwijs en de SBL-competenties voor (aankomende) leerkrachten basisonderwijs. Het pakket bevat ook gebruikerstips voor docenten.

► Module 1: De integrale leerkracht

De student leert een veilig klimaat te creëren in de klas en ontwikkelt een gevoel voor afstand en nabijheid van leerlingen.

► Module 2: Situaties in de klas

De student kan situaties rondom relaties en seksualiteit in de klas herkennen en hier constructief op inspelen.

► Module 3: Relationele en seksuele vorming: lesgeven

De student kan verantwoord lesgeven over relaties en seksualiteit, weet aan te sluiten bij het ontwikkelingsniveau van de groep en kan rekening houden met gevoeligheden.

► Module 4: Afstemming met het team en de omgeving

De student heeft gereedschappen in huis om met het lerarenteam en externe organisaties samen te werken aan dit thema.

► Module 5: Omgaan met ouders

De student heeft zicht op het belang van ouderbetrokkenheid rondom dit thema, kent de gevoeligheden en is in staat om met ouders samen te werken.

Wat zit er in de modules?

Per module worden de volgende materialen aangeboden:

- ▶ **Inleidende werkvormen:** deze werkvormen zijn erop gericht het onderwerp te introduceren en de student vanuit de eigen leefwereld te betrekken bij het onderwerp.
- ▶ **Casus:** een complexe praktijksituatie als aanleiding om het onderwerp uit te diepen, inclusief verwerkingsvragen.
- ▶ **Meningsvormende werkvormen:** deze werkvormen zijn gericht op de ontwikkeling van een eigen mening van de studenten.
- ▶ **Onderzoek in de praktijk:** in de stage of in de literatuur gaan studenten via opdrachten op onderzoek uit.
- ▶ **Afsluitende werkvormen:** deze werkvormen zijn erop gericht studenten inzicht te geven in wat ze te weten zijn gekomen over dit onderwerp.

Gebruikerstips

Welke modules kan je het beste kiezen als je beperkte lestijd hebt?

Maak je keuze op basis van wat er op dit moment aansluit bij jouw klas binnen hun lescontext. Wat is er al aan bod geweest en wat past in deze opleidingsgroep bij dit jaar? Verder is ons advies om minimaal twee modules uit het lespakket uit te voeren. Kies in ieder geval uit module 1, 2, of 3. Deze modules gaan inhoudelijk in op hoe de aankomende leerkrachten regie kunnen nemen over het onderwerp 'relaties en seksualiteit' in de klas.

Kun je je eigen les samenstellen uit verschillende modules?

Wij adviseren natuurlijk om de modules in zijn geheel uit te voeren, maar het is ook mogelijk om een lessenserie samen te stellen door uit elke module onderdelen te kiezen. Het is wel zinvol om de structuur van de modules in tact te houden zodat studenten zorgvuldig meegenomen worden en niet ineens in het diepe worden gegooid. Elke lesmodule bestaat uit een inleidende werkvorm, casus, werkvormen in de les, onderzoek in de praktijk en afsluitende werkvormen.

Hoe creëer je een veilige sfeer in de klas?

Bedenk vooraf zelf wat je kwijt wilt over dit onderwerp en hoe open je vindt dat jouw studenten kunnen zijn in de klas. Je kunt als docent dus ook op een integere manier aangeven wat jouw grens is. Door een goed voorbeeld te zijn, leren studenten ook hoe zij dit zelf kunnen doen in de klas.

Drie pijlers voor een veilige sfeer

1. Maak vanaf het begin contact

Sluit aan bij de leefwereld van de studenten. Ga in op wat ze zeggen en vraag door. Ook door het gebruik van humor kunnen contact en veiligheid groeien. Leg contact met alle studenten, ook met de stille of juist sterk uitgesproken of stoere jongens en meisjes. Geef iedereen een kans om iets te zeggen en laat merken dat elke inbreng ertoe doet.

- ▶ Stimuleer studenten om actief deel te nemen en betrek alle studenten bij gesprekken en opdrachten. Maar laat de passieve luisteraar ook in zijn/haar waarde en dwing deze student niet om te spreken.
- ▶ Kies veilige werkvormen. Voor veel studenten is het makkelijker te praten over relaties en seks in twee- of drietallen. Laat hen eventueel zelf groepjes samenstellen.
- ▶ Gebruik activerende werkvormen zoals een groepsgesprek, discussie of rollenspel om studenten actief te betrekken bij de les.

► Spreek de klas niet meteen aan op de eigen kennis, mening of ervaring met puberteit, relaties of seks.

2. Zorg voor veiligheid en vertrouwen

Studenten hebben een gevoel van veiligheid en vertrouwen nodig om vragen te kunnen stellen over relaties en seksualiteit. Als docent is het jouw taak om veiligheid te creëren. Dit heeft te maken met duidelijkheid over waar het over gaat, hoe er met elkaar omgegaan wordt en wat de spelregels zijn. En uiteraard moet je ook toezien op de naleving van regels en optreden als grenzen worden overschreden.

Wat helpt?

Geef een goede introductie. Tips:

1. Merk aan het begin van de les(sen) op dat niet iedereen dezelfde kennis of ervaring heeft. We gebruiken lang niet allemaal dezelfde media, we hebben allemaal verschillende interesses. Seks en relaties zijn thema's waar je een leven lang over kunt leren.
2. Benader seksualiteit positief, leg niet teveel nadruk op de problematische aspecten.
3. Benadruk dat er niet één eenduidige seksuele en relationele norm of waarheid is, maar dat dit verschilt per persoon. Maak samen met studenten duidelijke werkafspraken.

Voorbeelden van werkafspraken zijn

1. Alles wat gezegd wordt, blijft in de klas en wordt niet aan anderen doorverteld.
2. Je bepaalt zelf wat je wel en niet vertelt.
3. Stel gerust alle vragen die je wilt.
4. Persoonlijke vragen mogen worden gesteld, maar iedereen mag weigeren deze te beantwoorden.
5. Iedereen luistert naar elkaar en laat elkaar uitpraten.
6. Klasgenoten pesten elkaar niet met wat er in de les is gezegd, ook niet buiten de klas.
7. Lachen is prima, elkaar uitlachen niet.
8. Iedereen is anders, denkt anders en voelt anders, verschillen worden gerespecteerd.

Zorg dat studenten veilig vragen kunnen stellen. Dit kan in de klas op school bijvoorbeeld door een brievenbus neer te zetten waar anoniem vragen in kunnen.

Geef als docent het goede voorbeeld als het gaat om respect voor elkaar. Ga erop in als een leerling grensoverschrijdende opmerkingen maakt. Leg uit waarom dit te ver gaat en maak de grenzen duidelijk. Een consistente houding hierin draagt bij aan de veiligheid in de klas. De studenten weten zich door jou beschermd.

Aandacht voor schaamte en schroom: in lang niet alle gezinnen wordt openlijk gepraat over seksualiteit. Studenten die dit van huis uit niet gewend zijn, zullen het moeilijk vinden om dat in de klas wel te doen. Het kan emoties als schaamte, schuld en weerstand oproepen.

Aandacht voor diversiteit in opvattingen: studenten krijgen van huis uit soms andere ideeën en opvattingen over relaties en seks mee dan op school, van vrienden of uit de media. In een klas kunnen daarom hierover verschillende opvattingen, waarden en normen bestaan, ook tussen studenten met een vergelijkbare culturele en/of religieuze achtergrond. Tips:

1. Het is belangrijk om verschillen, maar zeker ook overeenkomsten te benoemen, te herkennen en te respecteren.
2. Geef aan dat het niet nodig is dat iedereen het met elkaar eens wordt, maar dat begrip en acceptatie van elkaars

opvattingen een uiting is van respect.

Zet normatieve uitlatingen in perspectief. Het is belangrijk in te grijpen als studenten zich onderling normatief of respectloos uitlaten. Denk bijvoorbeeld aan opmerkingen als 'Jongens willen altijd ...', 'Meisjes doen ...', 'Marokkanen zijn ...', 'Alle homo's zijn ...'. Bij meningsverschillen over normen en waarden kan het gebeuren dat de studenten of zichzelf weerstand ervaren, boos worden of zich irriteren. Vaak wordt er minder weerstand ervaren als begrepen wordt waarom iemand een bepaalde mening heeft.

Tips:

1. Benadruk dat er niet één eenduidige seksuele en relationele norm of waarheid is maar dat dit verschilt per persoon.
2. Stel open vragen, zonder een impliciet waardeoordeel, zoals 'Kun je uitleggen hoe het komt dat je ...?' of 'Ik hoor je zeggen dat ..., kun je daar een voorbeeld van geven?'.

3. Neem studenten serieus

Stoer, ongeïnteresseerd of ander storend gedrag van studenten kan soms misleidend zijn, alsof ze geen behoefte hebben aan gesprekken over relaties en seksualiteit. Tips:

- ▶ Ga serieus in op vragen en geef eerlijk antwoord. Je hoeft zelf niet meteen op alle vragen een antwoord te geven. Zeg dat je het nu niet weet en het zult uitzoeken of dat je er eerst over wilt nadenken.
- ▶ Leg uit dat grenzen verleggen en experimenteren met seksualiteit erbij hoort maar laat ook zien wat de gevolgen van bepaald gedrag kunnen zijn voor henzelf en de ander (soa, zwangerschap, pijn of seksuele grensoverschrijding).
- ▶ Spreek studenten aan op hun kwaliteiten en competenties en niet op hun tekortkomingen en problemen.

Wat doe je als studenten geen les willen geven over relaties en seksualiteit?

Studenten en beroepskrachten zijn soms van mening dat het onderwerp niet thuis hoort in groep 1 t/m 6 van het basisonderwijs. Door modules uit dit lespakket te gebruiken, blijken studenten meer overtuigd te raken dat het een onderwerp is dat op elke leeftijd een rol speelt.

Ook is het goed om te weten dat je een kind niet kunt aanmoedigen om eerder met seks te beginnen door erover te praten. Jongeren beginnen daarmee wanneer zij besluiten ermee te beginnen. Maar door erover te praten, zorg je wel dat een kind voorbereid is en verantwoordelijke keuzes kan maken. Volwassenen die opgroeiden in een gezin waarin niet gesproken werd over seksualiteit ervaren meer seksuele problemen en zijn minder tevreden over hun seksuele relaties dan volwassenen die zijn opgevoed door ouders met een open en positieve houding ten opzichte van seksualiteit. Daarnaast is seksualiteit steeds nadrukkelijker aanwezig in de maatschappij. Kinderen worden er al op jonge leeftijd mee geconfronteerd: op televisie, door reclame op straat en op internet. Daarom is het juist in deze tijd belangrijk om met je kind te praten over seksualiteit. Voor een gezonde seksuele ontwikkeling van je kind is het belangrijk om niet alleen voorlichting te geven over voortplanting, maar ook te praten over gevoelens, seksualiteit en relaties. Dit als pleidooi voor relationele en seksuele vorming!

Je klas is een beetje tam. Er is weinig discussie en studenten zijn het veelal met elkaar eens. Hoe kun je toch meer discussie krijgen? Probeer erachter te komen waarom je klas zo tam is. Vinden studenten het onderwerp niet spannend of is het gewoon vrijdagmiddag 4 uur en willen ze het weekend in? Over het algemeen helpt het om de werkvormen wat actiever te maken, meer in kleinere groepjes te werken en ze te prikkelen door een spannend onderwerp aan te snijden.

Tips van docenten:

- 1. Ik vraag studenten eerst individueel na te denken over een onderwerp en hun reacties op te schrijven.*
- 2. Soms helpt een Energizer. Ik doe dan bijvoorbeeld een lopende discussie.*
- 3. Blijf open vragen stellen.*
- 4. Ik geef soms mijn eigen visie of mening om de boel een beetje aan te wakkeren.*

Inbedding in vakgebieden

Dit lespakket is allereerst geschikt voor gebruik binnen de vakgebieden: natuur & techniek, gezondheidskunde en pedagogiek/ontwikkelingspsychologie. Maar ook binnen bijvoorbeeld didactiek kan dit lespakket een plaats krijgen. De modules kunnen los gebruikt worden, maar module 2 en 3 vormen de kern van het geheel. Deze twee modules komen idealiter in elk geval aan bod in het curriculum van de pabo. Onderlinge afstemming tussen docenten van verschillende vakgebieden kan ervoor zorgen dat de vijf modules in verschillende vakken een logische plek vinden, zodat studenten gedurende hun opleiding alle stof tot zich kunnen nemen.

Beoordeling CGL/NJI

Het lespakket Juf doet u ook aan seks is in 2014 door de Erkenningscommissie* beoordeeld als Goed onderbouwd. Hierbij werd toegelicht dat het lespakket een nuttige interventie is voor aankomende leerkrachten omdat er vaak handelingsverlegenheid is als het gaat om het onderwerp seks. De onderbouwing richt zich op een probleemgestuurde aanpak en is helder beschreven.

** Erkenningstraject is een samenwerking tussen het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB) en MOVISIE.*

Effecten

Het lespakket is getest in negen klassen van vijf verschillende pabo's. Er namen 135 studenten en 9 docenten deel aan de test. Uit de test blijkt dat het lespakket goed werkbaar is voor studenten en docenten van de pabo. De docenten vinden het lesmateriaal duidelijk, overzichtelijk en volledig. De website en het lesmateriaal spreken voor zich en de gekozen onderwerpen vinden docenten relevant. De studenten blijken gemotiveerd om aan de lessen deel te nemen. Ze laten op alle modules positieve veranderingen zien in hun beroepshouding. Ze rekenen het na de lessen meer tot hun taak om leerlingen relationele en seksuele vorming te geven en goed te reageren op alledaagse situaties. Daarnaast krijgen ze door de lessen meer zelfvertrouwen dat ze dat ook inderdaad kunnen.

Pabodocent over dit lespakket: *'Ik ben gewend om mijn eigen lesmateriaal samen te stellen, dus dat was wel even wennen. Maar het materiaal is heel gemakkelijk te hanteren. Wat fijn is, is dat er voldoende materiaal is om zelf keuzes te maken.'*

Module 1: De integrale leerkracht

*verkering
blozend hart
niet op mij
ben wel op you
Yvonne*

Xander, 10 jaar

1 Over de module

Waarom deze module?

Onderwijs is meer dan lesgeven. Een leerkracht is onder meer verantwoordelijk voor het creëren van een veilig klimaat en is voor leerlingen ook een rolmodel. Opleiden is bovendien meer dan informeren. Hoe omgegaan wordt met afstand en nabijheid, met grappen en gevoeligheden is van invloed op leerlingen. Voor aankomende leerkrachten is het belangrijk om zich bewust te worden van wat ze (on)bewust overbrengen.

Module 1: De integrale leerkracht gaat dieper in op het bewust worden van (on)bewuste waarden en normen rondom relaties en seksualiteit. De student reflecteert op eigen overtuigingen en onderzoekt welke professionele houding rond dit onderwerp nodig is.

Leerkracht groep 6 basisonderwijs: *'Je hebt als leerkracht een voorbeeldrol als er scheldwoorden als 'homo' of 'hij is omgebouwd' door de klas vliegen. Ik merk dat de leerlingen op mijn reactie reageren. Los van mijn eigen mening is wat mij betreft 'respect voor elkaar' het uitgangspunt in mijn klas. We hebben daar ook samen regels voor opgesteld. In het team hebben we deze visie gestoeld op de seksuele rechten van de mens.'*

Pabodocent: *'Studenten in opleiding en beginnende leerkrachten vinden het lastig om 'de goede balans' tussen afstand en nabijheid tot leerlingen te vinden. Fysiek maar ook sociaal-emotioneel. Hoe troost je een verdrietige leerling? Wat vertel je wel en niet over je privéleven? En hoe kun je duidelijke grenzen aangeven in jouw klas? Veel studenten stellen hier tijdens de stageperiode vragen over.'*

Pabodocent: *'Niet praten over seksualiteit is ook een boodschap. De boodschap is dan dat 'je niet praat over seksualiteit of relaties' of bijvoorbeeld dat het 'vies is'.'*

Leerdoelen

Module 1: De integrale leerkracht heeft als hoofddoel dat de student zich ontwikkelt tot een integrale en sensitieve leerkracht als het gaat om het thema relaties en seksualiteit. Dit hoofddoel valt uiteen in drie leerdoelen voor de studenten:

- ▶ **Leerdoel 1a/1b en 1c:** De student heeft respect voor diversiteit en verschillen in waarden en normen betreffende relaties en seksualiteit en weet hoe hij hiermee om kan gaan in de klas.
 - ▶ **Leerdoel 2c:** De student is zich bewust van de eigen normen en waarden over relaties en seksualiteit en is in staat te reflecteren op eigen opvattingen.
 - ▶ **Leerdoel 2c:** De student weet een goede balans te vinden tussen afstand en nabijheid in de omgang met leerlingen en is duidelijk in het stellen van grenzen tussen zichzelf en de leerling. De student kan tijdens deze module verschillende competenties ontwikkelen. Ook raakt de module een aantal kerndoelen van het basisonderwijs.
-

SBL-Competenties

▶ **SBL-competentie 1:** Interpersoonlijk competent

Een leraar die interpersoonlijk competent is, zorgt ervoor dat er in zijn klas of lessen een goede sfeer van omgaan en samenwerken met zijn leerlingen heerst.

▶ **SBL-competentie 7:** Competent in reflectie en ontwikkeling

Een leraar die competent is in reflectie en ontwikkeling, denkt na over zijn beroepsopvattingen en bekwaamheid en is voortdurend bezig zich verder te ontwikkelen en te professionaliseren.

Kerdoelen

▶ **Kerdoel 34:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: mens en samenleving

De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.

▶ **Kerdoel 37:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: mens en samenleving

De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.

▶ **Kerdoel 38:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: mens en samenleving

De leerlingen leren de hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen, met daarbij aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit.

2 Werkvormen

2.1 Inleidende werkvormen

Met deze inleidende werkvormen introduceer je het onderwerp De integrale leerkracht aan de student. De werkvormen zoeken aansluiting bij de leefwereld van de student en bouwen een brug naar het vak van leerkracht.

Inleidende werkvorm 1: Jeugdhervindingen

Leerdoel:	Studenten maken kennis met het concept De integrale leerkracht
Tijd:	15 minuten
Materiaal:	Geen

Beschrijving

Geef studenten de volgende opdracht in de klas:

1. Blik voor jezelf terug op je eigen leerkrachten van de basisschool.
2. Noteer kort wat je fijn en minder fijn vond bij deze leerkrachten als je kijkt naar afstand en nabijheid (fysiek & emotioneel).

De studenten wisselen in tweetallen jeugdhervindingen uit. Ze discussiëren verder over hun eigen overtuigingen.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Wat vind jij zelf een fijne manier om met afstand en nabijheid met leerlingen om te gaan?
- ▶ Hoe zie je je rol als leerkracht hierin?
- ▶ Verschilt je persoonlijke manier van omgang met je gevoel van wat een leerkracht zou moeten doen?
- ▶ Hoe kun je hiermee omgaan?
- ▶ Welke vaardigheden zijn hiervoor nodig?

Inleidende werkvorm 2: Wat is integriteit?

Leerdoel:	Studenten maken kennis met het concept De integrale leerkracht
Tijd:	15 minuten
Materiaal:	Digitaal schoolbord of flap-over + stiften

Beschrijving

Schrijf INTEGRITEIT op het digitale schoolbord. Vraag de studenten wat zij onder integriteit verstaan en wat zij onder een integrale leerkracht verstaan. De studenten kunnen bijvoorbeeld terugdenken aan hun eigen leerkrachten of aan andere personen uit hun leven.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Wat is integriteit?
 - ▶ Wat versta je onder een integrale leerkracht?
 - ▶ Kun je iemand noemen die echt integer is?
 - ▶ Wat maakt die persoon integer?
 - ▶ Wat is de 'winst' van integriteit?
-

Inleidende werkvorm 3: Privé versus openbaar

Leerdoel:	Studenten maken kennis met het concept De integere leerkracht
Tijd:	20 minuten
Materiaal:	Internet en beamer, digitaal schoolbord of flap-over + stiften, fragment seksuele vorming in de bovenbouw op leraar 24

Beschrijving

Bekijk het fragment (8 minuten).

Observatievragen

- ▶ Let op hoe de school relaties en seksualiteit heeft vormgegeven en hoe docenten hier hun eigen weg in vinden.
- ▶ Iedere docent stelt zijn/haar eigen grenzen. Hoe laten de verschillende docenten dat aan de leerlingen merken?

Start een korte groepsdiscussie met een inleidend praatje. Veel aankomende en beginnende leerkrachten vinden het moeilijk om een goede balans te vinden tussen nabijheid en afstand met leerlingen. Studenten stellen hier tijdens hun stageperiode vragen over. Ze zoeken naar de invulling van hun nieuwe rol. Wat hebben de studenten hiervan meegemaakt in hun stage?

2.2 Casus

De casus WhatsApp geeft een voorbeeld van een situatie in de klas en gaat dieper in op De integere leerkracht. De student vormt hiermee een beter beeld over de eigen professionele rol als leerkracht en de balans tussen afstand en nabijheid met de leerlingen.

Casus WhatsApp

Meester Joep is nieuw op school. Hij draait dit jaar, vers van de pabo, voor het eerst groep 8. In groep 8 wordt druk gebruik gemaakt van nieuwe media. Leerlingen hebben bijna allemaal een smartphone en ze maken veel gebruik van internet en apps. WhatsApp is het meest populair. De leerlingen hebben samen een WhatsApp groep. Ze zijn druk in de weer met gesprekken en het versturen van foto's en filmpjes. Op een ochtend komt Justin vlak voor de les naar meester Joep. Hij zegt plechtig dat hij namens de klas iets belangrijks moet vragen: de klas wil graag dat meester Joep ook deelneemt aan de WhatsApp groep.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Wat vind je dat meester Joep moet doen?
- ▶ Welke overwegingen spelen hier mee?
- ▶ Wat kan meester Joep doen om een professionele grens met zijn leerlingen te bewaken? En hoe kan meester Joep dit doen?
- ▶ Op welke manier kan 'het deelnemen aan de WhatsApp groep' in het voor- of nadeel van meester Joep werken?
- ▶ Zijn er andere situaties, bijvoorbeeld tijdens je stage, waarin je je afvroeg wat gepast was in het contact met leerlingen (denk aan: knuffelen, binnenlopen in de kleedkamer, kinderen op schoot nemen, kinderen helpen terwijl je over hen heen buigt, etc.)?
- ▶ Welke richtlijn houd jij voor jezelf aan als het gaat om nabijheid en afstand in het contact met leerlingen? Wat doe jij wel en wat niet?

2.3 Meningsvormende werkvormen

De meningsvormende werkvormen laten studenten voor zichzelf en met elkaar een verdiepend beeld vormen over hun eigen professionele rol als leerkracht.

Klassikale werkvorm 1: Step on the line

Leerdoel:	Studenten krijgen zicht op de verschillen en overeenkomsten tussen zichzelf en hun medestudenten over relaties en seksualiteit
Tijd:	45 minuten
Materiaal:	Stellingen, ruimte waarin studenten kunnen bewegen en overlopen.

Beschrijving

In de klas wordt een denkbeeldige streep getrokken. Alle studenten gaan aan één kant van de streep staan. De stellingen worden één voor één opgelezen en studenten stappen over de denkbeeldige lijn als ze het eens zijn met de stelling. De overgestoken studenten voegen zich samen met de achtergebleven studenten en zo herhaalt de procedure zich een aantal maal. De studenten hoeven bij deze werkvorm hun mening niet te verdedigen. Vat na iedere stelling de overeenkomsten en verschillen globaal samen.

Voorbeeldstellingen

- ▶ Als je op de basisschool lesgeeft over relaties en seksualiteit, vind ik dat je leerlingen aanmoedigt om eerder aan seks te beginnen.
- ▶ Als een van mijn vierjarige leerlingen aan een vriendje in de klas vraagt of hij zijn piemel mag zien, vind ik dat normaal.
- ▶ Als je lesgeeft over relaties en seksualiteit, vind ik dat je dit altijd moet koppelen aan liefde.
- ▶ Als leerlingen 'homo' als scheldwoord gebruiken of seksistische opmerkingen maken, hoef je als leerkracht niet altijd te reageren.
- ▶ Als een leerling op school per ongeluk een seksueel getinte website gezien heeft, vind ik dat je dat niet altijd aan de ouders hoeft te vertellen.
- ▶ Als leerlingen uit de onderbouw een kinderboek voor de middenbouw met tekeningen over de voortplanting bekijken, dan denk ik dat dit schadelijk is voor hun ontwikkeling.
- ▶ Als een jongen uit de klas op verkleeddagen in een prinsessenjurk naar school komt vind ik dat prima.
- ▶ Als je op de basisschool lesgeeft over relaties en seksualiteit, moet je de lessen vooral richten op voortplanting en is het belangrijk om te waarschuwen voor seksueel misbruik.
- ▶ Als ouders hun puberdochter uit de bovenbouw sexy kleding laten dragen, vind ik dat niet kunnen.
- ▶ Als kinderen een vraag stellen over condooms, vind ik dat je dit altijd aan ouders moet vertellen.
- ▶ Als kinderen elkaar via mobiele telefoons blote foto's sturen, moet je als leerkracht ingrijpen.

Alternatieve stellingen

De onderstaande alternatieve stellingen gaan over eigen waarden en normen rondom relaties en seksualiteit van de student.

- ▶ Seks is privé, daar praat je niet over.
- ▶ Trouwen is niet alleen iets tussen man en vrouw.

- ▶ Seks voor het huwelijk is 'not done'.
- ▶ Seksualiteit is voor mij verbonden met liefde.
- ▶ Over seksualiteit praat je alleen met je partner.
- ▶ Samenwonen is een goed alternatief voor het huwelijk.
- ▶ Als je niet over seks durft te praten, ben je niet van deze tijd.
- ▶ Het stoort mij dat het op tv altijd over seks gaat.
- ▶ Onder mijn vrienden komen verschillende relatievormen voor: samenwonende stellen, alleenstaande moeders, getrouwde (homo)stellen, gezinnen met en zonder kind(eren).
- ▶ Met mijn vrienden praat ik overal over, dus ook over seks.
- ▶ Mensen moeten niet zo bekrompen doen over seks, het is net zo gewoon als eten en slapen.

Afronding

Vraag de studenten naar de meest opvallende uitkomst tijdens het stellingenspel. Vertel dat ook basisschoolleerlingen zullen verschillen in hun kennis, ervaring, opvattingen, verwachtingen, manier van communiceren over relaties en seksualiteit, maar ook veel overeenkomsten zullen hebben. Voor aankomende leerkrachten is het belangrijk dat ze zich bewust zijn van hun eigen opvattingen. Deze eigen opvattingen worden mede bepaald door: opvoeding, opleiding, sekse, etniciteit, cultuur, religie en ervaringen. Voor leerlingen zal dit net zo zijn. De leerlingen hoeven niet altijd hetzelfde over relaties en seksualiteit te denken als de aankomende leerkracht, maar jonge kinderen zijn ook nog volop bezig hun eigen waarden en normen ontwikkelen. De docent kan ze hierin vanuit een bepaalde visie begeleiden.

Achtergrondinformatie

Het belang van [relationele en seksuele vorming op het basisonderwijs](#). Dit artikel is bedoeld als leidraad om seksualiteit te integreren in de normale opvoeding, waardoor het luchtig en vanzelfsprekend wordt. Het artikel gaat over het bespreekbaar maken van de positieve kanten van seksualiteit, met de leerkracht, met de ouders en natuurlijk met de kinderen.

Klassikale werkvorm 2: Lagerhuis

Leerdoel:	Studenten krijgen zicht op verschillende argumenten om een goede balans te vinden tussen afstand en nabijheid met leerlingen
Tijd:	45 minuten
Materiaal:	Stellingen, aftellende klok, artikel Trouw: Hoe voorkom je dat een twitterend kind je privéleven op straat gooit?

Beschrijving

Laat de studenten eerst een artikel lezen. De studenten kunnen tijdens het lezen van het artikel alvast argumenten voor of tegen de stelling bedenken en nadenken over hun eigen mening. Vraag de studenten om duidelijk voor of tegen te kiezen. Stimuleer ze om hier een keuze in te maken. Ze mogen ook 'voor' argumenten verzinnen als ze zelf 'tegen' zijn en andersom.

Leg de studenten een stelling voor. Gebruik daarbij de werkvorm van het Lagerhuis. Nodig eventueel van tevoren één van de studenten uit om de discussie te leiden. De gespreksleider deelt het klaslokaal in tweeën. De studenten kiezen waar ze gaan staan (voor of tegen) en staan op deze manier ook fysiek tegenover elkaar tijdens de discussie.

Spreek van tevoren af dat studenten eerst moeten gaan staan, voordat ze het woord krijgen van de gespreksleider. De gespreksleider zet de klok aan en de studenten hebben 7 minuten om het debat te winnen.

Voorbeeldstellingen

- ▶ Contact met leerlingen via sociale media wordt vriendschappelijk waardoor leerlingen hun respect voor de leerkracht verliezen. Niet doen dus!
- ▶ Je hebt als leerkracht een voorbeeldrol, maar leerlingen mogen best weten dat je ook een privéleven hebt.

Afsluiting

Vraag de studenten hoe ze het vonden om op deze manier argumenten te bedenken en uitgedaagd te worden.

2.4 Onderzoek in de praktijk

Met deze observatie of onderzoeksopdrachten stuur je studenten het veld of de literatuur in om vervolgens klassikaal met elkaar de uitkomsten van de opdracht te bespreken.

Tip van een docent:

Mail de studenten voorafgaand aan de les de opdracht, dan kan deze direct in de les worden nabesproken. Op deze manier zorgen de opdrachten voor verdieping.

Onderzoek in de praktijk 1: Zelfstudieopdracht diversiteit

Leerdoel:	Studenten verhouden zich tot verschillende culturele opvattingen over relationele en seksuele vorming in het basisonderwijs
Tijd:	45 minuten (in de klas)
Materiaal:	Internet, artikelen die door studenten zijn meegenomen

Beschrijving

Geef studenten de volgende zelfstudieopdracht mee naar huis:

1. Zoek in de literatuur, op internet of in kranten/tijdschriften minimaal drie artikelen, waaruit drie verschillende meningen blijken over relationele en seksuele vorming in het basisonderwijs. Je kunt hierbij denken aan culturele stromingen (zoals Turks, Marokkaans, Surinaams, Antilliaans, Nederlands) of aan religies (zoals islamitisch, christelijk, atheïstisch).
2. Omschrijf voor elk artikel de kern van de mening.
3. Beschrijf jouw mening over relationele en seksuele vorming in het basisonderwijs.

Terug in de klas

In de klas vertellen studenten elkaar welke waarden en normen over relaties en seksualiteit ze gevonden hebben en hoe ze zichzelf verhouden tot deze waarden en normen. Stimuleer de studenten om daar verder over te discussiëren. Wat zijn hun eigen waarden en normen over het geven van relationele en seksuele vorming op de basisschool? En welke houding vinden ze dat ze als professionele leerkracht moeten aannemen?

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Hoe vind je het om de verschillen te zien?
- ▶ Hoe kun je met verschillen omgaan in je klas of bij ouders of collega's?

- ▶ Hoe verhouden je eigen waarden en normen over seksualiteit en relaties zich tot jouw rol als leerkracht?
- ▶ Wat vind je hier lastig aan en waarom?
- ▶ Welke houding is hierbij van belang?
- ▶ Welke vaardigheden heb je hiervoor nodig?
- ▶ Welke rol heb je als leerkracht in de basisschool in het omgaan met diversiteit (denk aan je voorbeeldfunctie!)?

Onderzoek in de praktijk 2: Afstand en nabijheid in de klas

Leerdoel:	Studenten verhouden zich tot regels en opvattingen over omgangsvormen met leerlingen op hun stageschool
Tijd:	45 minuten (in de klas)
Materiaal:	Protocollen van de stageschool

Beschrijving

Geef studenten de volgende onderzoeksopdracht mee:

1. Zoek op je stageschool tenminste één document of protocol waarin omgangsvormen met leerlingen beschreven staan. Of voer een gesprek met leerkrachten/directie op je stageschool over de omgangsvormen met leerlingen. Denk hierbij aan het troosten van leerlingen, wel of geen vrienden worden met leerlingen op WhatsApp, knuffelen en/of aanraken. Ga in op de redenen om dit wel of niet te doen.
2. Omschrijf de kern van de gehanteerde omgangsvorm op jouw stageschool.
3. Beschrijf jouw mening over omgangsvormen met leerlingen.

Terug in de klas

Laat de studenten in de klas aan elkaar vertellen welke omgangsvormen ze op hun stageschool zijn tegen gekomen en hoe ze zichzelf verhouden tot deze omgangsvormen. Stimuleer de studenten om verder te discussiëren over de omgangsvormen en hoe ze vinden dat een professionele leerkracht hiermee om zou moeten gaan.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Welke omgangsvormen ben je op je stageschool tegengekomen?
- ▶ Hoe verhouden je eigen omgangsvormen zich tot die op je stageschool?
- ▶ Wat vind je hier lastig aan en waarom?
- ▶ Welke houding kun je hierin aannemen?
- ▶ Welke vaardigheden heb je daarvoor nodig?
- ▶ Hoe zie je jouw rol als leerkracht hierin?

2.5 Afsluitende werkvormen

Met de afsluitende werkvormen maken de studenten samen of voor zichzelf de balans op. Centraal staat de vraag: wat heb ik van deze les geleerd?

Afsluitende werkvorm 1: De balans: wat wist ik nog niet?

Leerdoel:	Studenten krijgen overzicht over de nieuwe informatie die ze hebben meegekregen, leren deze te waarderen en zich hiertoe te verhouden als een professionele leerkracht
Tijd:	15 minuten
Materiaal:	A4, pennen

Beschrijving

Laat de studenten kort voor zichzelf opschrijven waar zij zich over verbaasd hebben en welke nieuwe informatie ze meenemen uit deze module. Dit wordt plenair uitgewisseld.

Afsluitende werkvorm 2: Een persoonlijk palet maken

Leerdoel:	Studenten resumeren welke persoonlijke en professionele opvattingen kenmerkend zijn voor hen op het gebied van relaties en seksualiteit
Tijd:	15 minuten nabespreken
Materiaal:	Papier en stiften

Beschrijving

Laat de studenten een kleine collage maken waarin hun persoonlijke en professionele visie op relationele en seksuele vorming duidelijk is.

Terug in de klas

Studenten bekijken de collages van elkaar, benoemen wat ze zien en stellen hun vragen.

3 Achtergrondinformatie

De docent kan onderstaande informatiebronnen gebruiken als achtergrondinformatie bij Module 1: De integrale leerkracht.

Websites

www.seksuelevorming.nl/visie-en-beleid/overheidsbeleid-en-regelgeving/seksuele-rechten

Seksuele en reproductieve rechten zijn fundamentele en universele rechten van de mens. Internationaal zijn seksuele en reproductieve rechten vastgelegd in verdragen die door de meeste landen ter wereld zijn ondertekend. Deze rechten sluiten aan bij de fundamentele en universele rechten van de mens en dus ook van jongeren.

www.kennisnet.nl/artikel/risicos-op-internet-hoe-pak-je-die-aan-als-school/

In dit artikel staan een aantal risico's van internetgebruik en hoe je daar als school - en als leraar - het beste mee kunt omgaan.

Literatuur

Linssen-Meijer, M. (2011). *Seksuele opvoeding in het basisonderwijs. In de klas.*

Dit artikel is bedoeld als leidraad om seksualiteit te integreren in de normale opvoeding waardoor het luchtig en vanzelfsprekend wordt. Het artikel gaat over het bespreekbaar maken van de positieve kanten van seksualiteit, met de leerkracht, met de ouders en natuurlijk met de kinderen.

Graaf, H. de, Kerstens J. (2015) *Ervaringen van jongeren met seksualiteit op internet: resultaten van het onderzoek Jeugd & Cybersafety. Tijdschr Jeugdgezondheidsz.*

Het onderzoek Jeugd & Cybersafety geeft inzicht in online-ervaringen van jongeren (vanaf 11 jaar) bij het zien van seksueel expliciete beelden, het krijgen van seksueel getinte vragen en verzoeken en het maken en versturen van seksueel getinte beelden.

Graaf, H. de (2013). *Bloemetjes en bijtjes of zaadjes en eitjes? (Opvattingen over) seksuele opvoeding in Nederland. Pedagogiek. P. 21-36.*

Nederland heeft internationaal de reputatie een bijzonder open houding te hebben ten aanzien van seksualiteit van jongeren. Deze studie gaat na of dit inderdaad zo is en of deze open houding ook kinderen onder de twaalf jaar betreft.

Ginneken, B. van, Ohlrichs, Y., & Vlugt, I. van der. (2007). *Zwijgen is zonde.*

Over seksuele en relationele vorming aan jongeren in multireligieuze en multiculturele groepen. Utrecht: Rutgers WPF

Pronk, I. (2011). 'Hoe voorkom je dat een twitterend kind je privéleven op straat gooit?' *Trouw*, 21 september 2011

Doef, S. van der. (2007). *Kleine mensen, grote gevoelens. De seksuele opvoeding van kinderen. Amsterdam: Uitgeverij Ploegsma.*

'Kleine mensen, grote gevoelens' is een praktisch boek voor iedereen met vragen over de seksuele opvoeding van kinderen tot twaalf jaar. Rutgers WPF. (2011).

Richtlijn seksuele en relationele vorming. Visie, doelen en uitgangspunten. Utrecht: Rutgers (2016).

De 'Richtlijn seksuele en relationele vorming' biedt een kader voor iedereen die kinderen wil ondersteunen bij een gezonde seksuele ontwikkeling. De brochure is een samenvatting van de richtlijn die door de Europese afdeling van de WHO is opgesteld, in samenwerking met de Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung.

Media

www.leraar24.nl/video/3445

Filmfragment over relationele en seksuele vorming in het basisonderwijs.

Module 2: Situaties in de klas

*Ik ben voor jou gevallen
Gevalen op straat
Ik zag je mooie ogen
Maar de stoep zag ik te laat*

Nina, 11 jaar

1 Over de module

Waarom deze module?

De meeste studenten hebben of krijgen in de klas te maken met situaties rond het thema relaties en seksualiteit. Kinderen maken bijvoorbeeld grappen of opmerkingen met een seksueel getinte lading: 'hij is een homo', 'heb jij geen papa?', 'porno rules', 'zij is een manwif'. Of studenten ontdekken dat kinderen in de poppenhoek 'doktertje spelen', of 'jongetjes die opeens hun piemel laten zien'. Vaak hebben studenten vragen over deze situaties die ze in de klas of op hun stageschool tegenkomen. De vragen gaan over: wat is normaal, wat kan ik doen, hoe kan ik reageren, wat kun je een leerling op welke leeftijd vertellen en wanneer moeten de alarmbellen gaan rinkelen? Veel (aankomende) leerkrachten in het basisonderwijs vinden het belangrijk dat hun leerlingen betrouwbare informatie krijgen en weerbaar worden. Anderzijds willen leerkrachten hun leerlingen niet 'aanmoedigen tot seksueel gedrag' door relationele en seksuele vorming.

Module 2: Situaties in de klas

Leert studenten om te gaan met seksueel getinte situaties in de klas en deze te gebruiken voor relationele en seksuele vorming. Ook is er aandacht voor de signalerende functie van aankomende leerkrachten op het gebied van seksueel misbruik.

'Een jongetje van negen vroeg me waar hij condooms kan kopen.'

'Twee kinderen in de poppenhoek speelden doktertje en zaten aan elkaars geslachtsdelen.'

'Een van mijn leerlingen, een meisje van elf, staat met een uitdagende foto op WhatsApp.'

'Een jongen uit de klas wil graag in meisjeskleren naar school.'

Leerdoelen

Module 2: Situaties in de klas... heeft als hoofddoel dat de student situaties in de klas - waarin seksualiteit een rol speelt - adequaat kan oppakken en deze waar mogelijk weet te benutten voor relationele en seksuele vorming. Dit hoofddoel valt uiteen in drie leerdoelen voor de studenten:

- ▶ **Leerdoel 2a:** De student herkent situaties waarin seksualiteit een rol speelt en kan deze in ontwikkelingsperspectief plaatsen aan de hand van de seksuele ontwikkelingsfasen.
- ▶ **Leerdoel 2b:** De student weet aanleidingen en situaties waarin seksualiteit een rol speelt te benutten voor relationele en seksuele vorming.
- ▶ **Leerdoel 2c:** De student herkent mogelijke signalen van seksueel misbruik en weet hoe hij hier adequaat op kan reageren.

SBL-competenties

In deze module werkt de student aan de SBL-competenties 2 en 6.

- ▶ **SBL-competentie 2:** Pedagogische competent
Een leraar die pedagogisch competent is, zorgt voor een veilige leeromgeving in zijn klas of lessen. Hij bevordert de sociaal-emotionele en morele ontwikkeling van de leerlingen. Hij helpt hen een verstandig en verantwoordelijk persoon te worden.

► **SBL-competentie 6:** Competent in samenwerken met de omgeving

Een leraar die competent is in het samenwerken met de omgeving zorgt ervoor dat zijn professionele handelen en dat van anderen buiten de school (ouders, instanties) goed op elkaar afgestemd is.

Kerdoelen

► **Kerdoel 34:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: mens en samenleving

De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.

► **Kerdoel 37:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: mens en samenleving

De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.

► **Kerdoel 38:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: mens en samenleving

De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen, met daarbij aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit.

2 Werkvormen

2.1 Inleidende werkvormen

Met deze inleidende werkvormen introduceer je het onderwerp Situaties in de klas aan de student. De werkvormen zoeken aansluiting bij de leefwereld van de student en bouwen een brug naar het vak van leerkracht.

Inleidende werkvorm 1: Aanknopingspunten voor relationele en seksuele vorming

Leerdoel:	Studenten maken kennis met het onderwerp 'relaties en seksualiteit'. De studenten leren dat er overal makkelijke aanknopingspunten te vinden zijn voor relationele en seksuele vorming
Tijd:	15 minuten
Materiaal:	Kaartjes met de voorbeeldwoorden

Beschrijving

Vraag de studenten om bij elkaar te gaan staan. Op één van de tafels is een groot aantal kaartjes met woorden neergelegd. Vraag de studenten de woorden te associëren met relaties en seksualiteit.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Welke woorden link je aan relaties en seksualiteit?
- ▶ Welke seksuele of relationele thema's herken je in deze woorden?
- ▶ Waar denk je aan bij .. < woord >?

Tip

Met bijna bij elk woord is wel een link te maken naar relaties en seksualiteit. Ring: trouwen, jurk: verschillen jongens/meisjes, taart: je vriendje uitnodigen voor je verjaardag, make-up: je mooi maken voor de ander, balkon: iemand een serenade brengen etc. Op die manier kunnen de studenten ook in de klas overal aanknopingspunten vinden voor relationele en seksuele onderwerpen.

Voorbeeldwoorden

Rozen	Bos	Jurk	Biologie	Vakantie	Verjaardag	Banaan
Broek	Pedagogiek	Balkon	Taart	Raam	Computer	Gezondheid
Disco	Bloem	Gordijn	Snoep	Gras	Dansen	Plant
Slaapkamer	Make-up	Strand	Alcohol	Drugs	Internet	Kalender
Telefoon	Muziek					

Inleidende werkvorm 3: Krant en media

Leerdoel:	Studenten verkennen hoe het nieuws een relatie kan hebben met relaties en seksualiteit
Tijd:	15 minuten

Tip van een docent

Laat de studenten kranten meenemen naar de les, er staat altijd wel iets bruikbaar in.

Beschrijving

Vraag de studenten welk bericht of welke berichten ze zich uit de media herinneren die een link hebben met relaties en seksualiteit. Inventariseer deze berichten. Laat de studenten kort discussiëren en nadenken over de volgende situatie: 'Stel dat dit bericht in je klas binnenkomt, hoe ga je er dan mee om?'

Inleidende werkvorm 3: Anonieme rondgang

Leerdoel:	Studenten verkennen dat er overal makkelijke aanknopingspunten te vinden zijn voor relationele en seksuele vorming en hoe ze deze adequaat kunnen oppakken
Tijd:	20 minuten
Materiaal:	Grote enveloppen, voldoende papier voor elke student

Beschrijving

Verdeel de klas in groepjes van vier personen. Vraag de studenten om individueel na te denken over welke situaties zich in de klas kunnen voordoen die ze spannend of moeilijk zouden vinden als het gaat om het thema seksualiteit.

Voorbeelden

Leerlingen noemen elkaar homo om elkaar te pesten, hoe ga je om met persoonlijke vragen (bijvoorbeeld: 'Juf heeft u ook wel eens seks?'), een kleuter zit de hele tijd op zijn stoel te 'rijden' etc. Stop deze 'spannende' situaties anoniem in een enveloppe. Verdeel de enveloppen vervolgens ad random over de groepjes om de anonimiteit te bewaken. De groepjes gaan oplossingen bedenken voor de situaties in de klas.

2.2 Casus

De casus Jongens en meisjes is een voorbeeld van een situatie in de klas waar seksualiteit een rol speelt. De casus biedt aanknopingspunten om met studenten in gesprek te gaan over situaties in de klas waar seksualiteit een rol speelt en over verschillen en overeenkomsten tussen jongens en meisjes.

Casus Jongens en meisjes

Een jongen – Kevin - en een meisje – Julie – uit de onderbouw spelen samen in de speelhoek. Ze zijn zich aan het verkleden. Julie is de baas. Ze is de grote mensen fee en vertelt Kevin wat hij moet doen. Kevin is een kleine fee. Hij heeft een roze jurk aangetrokken met een paarse tovermuts met sterren. Zijn haren zijn lang en hij praat met een hoge stem. Julie heeft Kevin geschminkt en opgemaakt met rode lippenstift. Opeens wordt het wat stiller in de speelhoek. Juf Karin loopt naar de hoek en ziet Kevin met zijn onderbroek op de knieën. Julie zit op haar knieën en kijkt geïnteresseerd naar de piemel van Kevin. Ze raakt hem even aan. Ze zien juf Karin en schrikken. Julie staat snel op en pak haar grote feeën toverstaf en fluistert: 'Simsalabim en weg is de piemel'. Kevin trekt snel zijn broek weer omhoog. Een paar andere kinderen in de klas hebben nu ook door dat er iets te zien valt in de speelhoek en drommen zich om Julie en Kevin heen. Een van de jongens uit de groep zegt lachend 'Kevin is een meisje, Kevin is een meisje'. En de andere kinderen uit de klas lachen mee. Juf Karin sust de groep en zegt dat iedereen weer op zijn plaats moet gaan zitten. Kevin en Julie gaan naar de wc om de schmink van hun gezicht te wassen. Als iedereen weer op zijn plek zit, leest juf Karin een verhaal voor en begint met een kringgesprek.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Wat vinden jullie van de reactie(s) van juf Karin?
- ▶ Welke overwegingen zou ze gemaakt hebben om zo te reageren?
- ▶ Zou je zelf anders reageren?
- ▶ Zijn er soortgelijke situaties te bedenken waar je anders op zou reageren? Waarom?

Mogelijke uitbreiding

Een paar dagen later vragen de ouders van Kevin een tussentijds gesprek met juf Karin aan. Kevin heeft thuis verteld dat Julie zijn piemel heeft weggetoverd en dat hij dat fijn vond. Kevin heeft veel zussen en wil vaak meisjesachtige kleren aan. Zijn ouders maken zich zorgen. Daarbij zijn ze een beetje boos op juf Karin, omdat ze hen niet eerder heeft ingelicht over de situatie in de speelhoek.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Had juf Karin de ouders op de hoogte moeten stellen?
- ▶ Hoe had ze dat kunnen doen?
- ▶ Wanneer betrek je ouders bij wat er in je klas gebeurt?

Aansluitende klassikale werkvorm bij casus

Leerdoel:	Studenten leren aangrijpmomenten voor relationele en seksuele vorming te herkennen aan de hand van een casus
Tijd:	30 minuten (zelfstudie)
Materiaal:	Uitgeprinte casus Wat kan juf Karin doen? (zie blz. 26)

Beschrijving

Geef de studenten de volgende zelfstudie-opdracht. Bestudeer de casus en geef antwoord op de volgende vragen:

- ▶ Waar zie je aangrijpmomenten voor relationele en seksuele vorming in de casus?
- ▶ Hoe zou je deze momenten benutten?
- ▶ Benut je alle aangrijpingspunten of kies je er één?
- ▶ Welke criteria hanteer je om iets wel of niet bespreekbaar te maken?
- ▶ Hoe kun je de momenten gebruiken voor een les?

Achtergrondinformatie

Gebruik 'Wat kan juf Karin doen?' om de verschillende momenten waarop de student kan ingrijpen te bespreken.

Wat kan juf Karin doen?

► *Juf Karin neemt Kevin en Julie even apart*

Juf Karin kan Kevin en Julie even naar de wc sturen om de schmink van hun gezicht te wassen. Ze kan dan meelopen en even met ze praten. Op die manier besteedt ze er niet teveel aandacht aan, maar kunnen de leerlingen als ze willen wel hun verhaal bij haar kwijt. De rest van de klas heeft het dan nog niet gezien en wordt er op deze manier ook niet bij betrokken. Juf Karin kan Kevin en Julie bijvoorbeeld vragen: 'Jullie zagen er mooi uit in de poppenhoek, wat waren jullie aan het doen?' Of: 'Was het leuk in de poppenhoek?'. Op die manier geeft juf Karin geen oordeel, maar kan ze wel achterhalen wat er precies gebeurd is. Ook kan juf Karin aan de leerlingen vertellen wat de afspraken op school zijn. Als bijvoorbeeld de afspraak is dat kinderen niet bloot mogen samenspelen op school, kan juf Karin dit vertellen.

► *Juf Karin geeft een les over relaties en seksualiteit*

Juf Karin kan de situatie als aanknopingspunt gebruiken om een les over relaties en seksualiteit te geven. Juf Karin kan haar toch al geplande kringgesprek richten op dit thema. Bijvoorbeeld door een verhaal over de verschillen tussen jongens en meisjes of over de voortplanting voor te lezen. Ze kan hierna in een kringgesprek de leerlingen vragen of ze verschillen tussen jongens en meisjes kunnen benoemen. Bijkomend voordeel kan zijn dat leerlingen hun vragen stellen en in het vervolg geen blote spelletjes meer spelen.

► *Juf Karin gaat in gesprek met ouders*

Juf Karin kan de ouders van Kevin en Julie aanspreken als de school uitgaat. Ze voorkomt zo dat de ouders van niks weten als hun kind iets over de poppenhoek vertelt. Juf Karin kan de ouders vertellen wat er in de poppenhoek gebeurd is en op welke manier ze hierop gereageerd heeft. Het is belangrijk voor Juf Karin om zich te bedenken dat ouders verschillende waarden en normen over bloot kunnen hebben. Sommige ouders zullen het heel normaal vinden, andere ouders kunnen schrikken of boos worden. Voor juf Karin zijn er meer tips om dit onderwerp met ouders te bespreken in Module 5 Omgaan met ouders te vinden. Ook is het fijn voor haar om te weten wat de schoolvisie ten opzichte van dit soort seksueel getinte spelletjes is. Op die manier kan juf Karin duidelijk aangeven wat de school in dit soort situaties doet. Als ouders heel boos worden, kan juf Karin een apart gesprek met de ouders inplannen, bijvoorbeeld samen met de directeur.

► *Juf Karin bespreekt de situatie met het team*

Juf Karin kan de situatie uit de klas met haar teamgenoten bespreken. Ze kan haar teamgenoten om advies vragen en ook bespreken wat de afspraken op school zijn. Als er geen vaste afspraken zijn, kan het team bedenken wat voor afspraken ze hierover willen maken en waarom. In Module 4 Afstemming met het team en de omgeving zijn meer tips en handvatten te vinden om dit onderwerp in een team te bespreken. Zo kan bijvoorbeeld ook een gezamenlijke visie worden gemaakt.

2.3 Meningsvormende werkvormen

De meningsvormende werkvormen kunnen in de klas gebruikt worden om studenten te voorzien van informatie en tools om de Opdrachten in de praktijk uit te voeren. Ook zijn de werkvormen bedoeld om de studenten tijdens de les te enthousiasmeren voor het onderwerp relationele en seksuele vorming.

Klassikale werkvorm 1: Aanknopingspunten in de krant

Leerdoel:	Studenten maken kennis met werkvormen die ze kunnen gebruiken om relationele en seksuele vorming te geven
Tijd:	45 minuten
Materiaal:	Digitaal schoolbord of beamer/laptop, Krantenartikelen: <ul style="list-style-type: none">• www.rijnmond.nl/nieuws/13-02-2014/zeldzaam-slurfhondje-geboren-rotterdam• www.gelderlander.nl/default/nep-loverboys-op-korenmarkt-in-arnhem~a8df94b0/• www.ad.nl/ad/nl/1002/Show/article/detail/4171535/2015/10/26/Loiza-20-wint-als-eerste-transgender-ter-wereld-Next-Top-Model.dhtml• www.nu.nl/binnenland/2479355/meisje-12-bevalt-onverwacht-tijdens-schoolexcursie.html

Beschrijving

Geef de studenten een actueel krantenartikel. Geef de studenten de opdracht om tijdens het filmfragment na te denken over het gebruik van krantenartikelen in lessen relationele en seksuele vorming. De studenten wisselen vervolgens kort hun mening uit over het gebruik van hun krantenartikel als aangrijpmoment voor relationele en seksuele vorming.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Zou je gebruik kunnen maken van kranten voor relationele en seksuele vorming?
- ▶ Waarom zou dit goed/niet goed kunnen werken?
- ▶ Waar zien studenten tegenop?
- ▶ Welke (on)mogelijkheden zien ze?
- ▶ Welke knelpunten zien ze?
- ▶ Waarom zien ze deze knelpunten?

Klassikale werkvorm 2: 'Normale' seksuele ontwikkeling

Leerdoel:	Studenten waarderen situaties waarin relaties en seksualiteit een rol spelen en plaatsen deze in de context van de seksuele ontwikkeling
Tijd:	45 minuten
Materiaal:	Kaartjes met plaatjes van de ontwikkelingsfase van kinderen , artikel Vlaggensysteem: seksueel gedrag bespreekbaar stellen en achtergrondinformatie op seksuelevorming.nl

Tip:

Laat de studenten voorafgaand aan de les de literatuur over de seksuele ontwikkelingsfasen en relationele en seksuele vorming op de basisschool lezen.

Beschrijving

Laat de studenten in groepjes de plaatjes op een tijdlijn leggen (0-18 jaar). Bespreek aan de hand van de tijdlijn de normale seksuele ontwikkeling met de klas aan de hand van de PowerPoint.

Vraag de groepjes om de volgende situaties uit de casus te bespreken

- ▶ 'Juf Karin loopt naar de hoek en ziet Kevin met zijn onderbroek op de knieën. Julie zit op haar knieën en kijkt geïnteresseerd naar de piemel van Kevin. Ze raakt hem even aan. Ze zien juf Karin en schrikken. Julie staat snel op en pak haar grote feeën/toverstaf en fluistert: 'Simsalabim en weg is de piemel'. Kevin trekt snel zijn broek weer omhoog.'
- ▶ 'Een paar andere kinderen in de klas hebben nu ook door dat er iets te zien valt in de speelhoek en drommen zich om Julie en Kevin heen. Een van de jongens uit de groep zegt lachend: 'Kevin is een meisje, Kevin is een meisje'. En de andere kinderen uit de klas lachen mee. Juf Karin sust de groep en zegt dat iedereen weer op zijn plaats moet gaan zitten.' Vraag de studenten om hun argumenten en gedachten te omschrijven rond deze situaties en in ieder geval de volgende vragen te beantwoorden: • Past dit gedrag binnen de kaders van de normale seksuele ontwikkelingsfasen?
- ▶ Wat vinden jullie van de reactie van de leerkracht in de casus?
- ▶ Hoe zou je zelf op deze situatie reageren?
- ▶ Wat vind je van jongens die zich als een meisje verkleden?
- ▶ Wanneer wordt dit volgens jou grensoverschrijdend?
- ▶ Hoe zou hier op je stageschool mee omgegaan worden?
- ▶ Op welke manier vind je dat een leerkracht het beste op deze situatie kan reageren?

Terug in de klas

Laat de studenten elkaar hun mening vertellen en verder discussiëren over de 'beste' manier waarop een leerkracht volgens hen op dit soort situaties kan reageren. En welke situaties kunnen geschikte aanknopingsmomenten zijn voor relationele en seksuele vorming? Vraag ze ook hoe ze dit zouden aanpakken.

Klassikale werkvorm 3: Reageren op situaties in de klas

Leerdoel:	Studenten kunnen reageren op situaties in de klas en seksueel gedrag van leerlingen adequaat duiden (wel of niet passend bij een gezonde/normale seksuele ontwikkeling)
Tijd:	30 minuten
Materiaal:	Voorbeelden van situaties in de klas (vanaf blz. 29) en informatie op seksuelevorming.nl

Beschrijving

Laat de studenten eerst de informatie over de seksuele ontwikkeling van 4- tot 12-jarigen bekijken op de website www.seksuelevorming.nl. Laat de studenten in tweetallen reacties bedenken op de onderstaande casussen. De casussen en de reacties van studenten worden daarna klassikaal besproken. Bepaal in tweetallen eerst of het gedrag van het kind bij de normale ontwikkeling hoort of (licht) grensoverschrijdend is. Door jezelf zes vragen te stellen kom je hier gemakkelijk achter.

Alle kinderen vertonen seksueel gedrag. Ze worden verliefd, zijn nieuwsgierig en proberen dingen uit. Wat is acceptabel, wanneer gaan ze over de grens en wanneer is er sprake van zwaar grensoverschrijdend gedrag?

Stel jezelf zes vragen

- ▶ Vinden ze het allebei oké, hebben ze toestemming gegeven?
- ▶ Is het vrijwillig?
- ▶ Zijn de betrokken kinderen gelijkwaardig qua leeftijd en populariteit?
- ▶ Past het gedrag bij de ontwikkelingsfase waarin ze zitten?
- ▶ Past het gedrag binnen de context?
- ▶ Staat respect voorop? Is het gedrag niet beschadigend of vernederend voor het kind?

Als je één van deze vragen met 'nee' beantwoordt, kan er sprake zijn van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Deze zes criteria zijn gebaseerd op het vlaggensysteem dat ontwikkeld is door Sensoa en MOVISIE. Zie achtergrondinformatie.

Wat doe je?

Jouw reactie hangt af van de situatie: wat er gebeurt, met wie en waar. Acceptabel gedrag is natuurlijk prima. Licht of zwaar grensoverschrijdend gedrag vraagt om ingrijpen. Hier is het ook van belang om leerlingen duidelijke kaders mee te geven over welk seksueel gedrag wel of niet acceptabel is in de klas/op school. Jonge kinderen missen vaak kaders en krijgen dit ook niet altijd vanuit ouders mee. Welke gedragsregels of afspraken heeft de school hierover gemaakt en worden deze ook uitgedragen en nageleefd?

Belangrijk: veroordeel en bestraf het kind niet, maar geef aan hoe hij of zij het gedrag kan veranderen.

Voorbeelden van situaties in de klas

Auteur: Robert van der Gaag, GGD Hollands Midden

Casus 1

Je bent met je klas (groep 6) op weg naar de gymzaal terwijl Pieter naast je loopt. Je bent druk bezig met orde bewaken en met de groep aansporen om een beetje door te lopen. Dan vraagt Pieter 'Hoe komt het dat mijn zus iedere maand bloedt?' Andere leerlingen horen het. De leerlingen reageren. Sommigen beginnen te lachen en anderen roepen 'O joo'.

Beoordeel het gedrag:

Hoe reageer je?

- ▶ Denk aan leerlingen en ouders

Casus 2

Je loopt in de pauze een rondje over het schoolplein. Een groepje jongens uit groep 8 is aan het voetballen. Je hoort een leerling naar een andere klasgenoot roepen: 'Hé homo! pass me die bal'.

Beoordeel het gedrag:

Hoe reageer je?

- ▶ Denk aan leerlingen en ouders

Casus 3

Een meisje uit groep 7 is tijdens het omkleden na de gymles in de kleedkamer van de jongens. Dit is al een keer eerder voorgekomen en de jongens vinden het niet fijn.

Beoordeel het gedrag:

Hoe reageer je?

- ▶ Denk aan leerlingen en ouders

Casus 4

Je geeft les over jongens en meisjes in groep 1/2. Je laat de leerlingen platen zien van een blote jongen en een blote meisje. De kinderen kijken en luisteren allemaal rustig. Ze vinden het erg leuk, maar ook een klein beetje gek om blote kinderen op een plaat in de klas te zien. Een van de jongens doet ineens zijn broek omlaag. En roept vrolijk: 'Kijk, ik heb ook een piemel!'

Beoordeel het gedrag:

Hoe reageer je?

- ▶ Denk aan leerlingen en ouders

Casus 5

Tijdens een les over voortplanting vertelt Aicha van 9 heel open dat ze wel eens de slaapkamer van haar ouders is binnengelopen toen haar ouders aan het vrijen waren. Aicha kijkt verbaasd als klasgenoten hier lachend op reageren. Ze roept: 'Dat is heel normaal hoor', maar kijkt jou wat onzeker aan.

Beoordeel het gedrag:

Hoe reageer je?

- ▶ Denk aan leerlingen en ouders

Casus 6

Je geeft les in groep ½. In de poppenhoek spelen Achmed, Naïma, Jonathan en Joëlle. Na tien minuten komt Jonathan naar je toe. 'Achmed en Joëlle zijn blootje aan het spelen', zegt Jonathan. Als je gaat kijken, zie je dat Joëlle en Achmed hun broek en trui niet dragen. Achmed kijkt heel nieuwsgierig naar het lijf van Joëlle. Beiden lijken zich van geen kwaad bewust.

Beoordeel het gedrag:

Hoe reageer je?

- ▶ Denk aan leerlingen en ouders

Casus 7

Na de les over trouwen vragen kinderen uit groep 7 'Bent u getrouwd? En hebt u ook kinderen?' Je antwoordt dat je geen kinderen hebt en dat je ook geen partner hebt. Een ander kind reageert hierop: 'Vrijt u dan nooit?'

Beoordeel het gedrag:

Hoe reageer je?

- ▶ Denk aan leerlingen en ouders

Casus 8

Een meisje uit groep 7 komt in de pauze naar je toe en vertelt dat ze via WhatsApp een blootfoto heeft ontvangen waar een ander meisje uit de klas op staat. De foto is gemaakt en verstuurd door een jongen uit groep 8.

Beoordeel het gedrag:

Hoe reageer je?

► Denk aan leerlingen en ouders

Wat kan de school verder nog doen?

Casus 9

Een meisje uit groep 8 vertelt je dat ze via het internet door een jongen gevraagd is om verkering. Ze kent de jongen niet en de jongen wil graag met haar afspreken buiten de school.

Beoordeel het gedrag

Hoe reageer je

► Denk aan leerlingen en ouders

2.4 Onderzoek in de praktijk

Met de opdrachten stuur je studenten het veld in om situaties te observeren en te herkennen. De opdrachten worden vervolgens klassikaal besproken, zodat studenten zicht krijgen op verschillende situaties.

Tip van een docent:

Mail de opdracht voorafgaand aan de les rond, dan kan de opdracht direct in de les worden nabesproken. Deze opdrachten geven dan echt een verdieping.

Onderzoek in de praktijk 1: Situaties observeren

Leerdoel:	Studenten observeren seksueel getinte gedragingen of situaties waarin relaties en seksualiteit een rol spelen en plaatsen deze in de context van de seksuele ontwikkeling
Tijd:	45 minuten (voor de nabespreking in de klas)
Materiaal:	Kaartjes met plaatjes van de ontwikkelingsfase van kinderen , artikel Vlaggensysteem: seksueel gedrag bespreekbaar stellen en achtergrondinformatie op seksuelevorming.nl

Studenten krijgen de volgende zelfstudieopdracht

Lees de literatuur over de seksuele ontwikkelingsfasen en relationele en seksuele vorming op de basisschool.

Studenten krijgen de volgende onderzoeksopdracht:

Observeer tenminste drie lessen op je stageschool. Omschrijf kort de situaties in de klas waarin relaties en seksualiteit een rol spelen en beschrijf hoe de leerkracht hierop reageerde.

Terug in de klas

Laat de studenten elkaar vertellen wat ze geobserveerd hebben aan situaties en reacties van de leerkracht. Stimuleer ze om verder te discussiëren over de situaties en hoe deze te plaatsen zijn binnen de seksuele ontwikkelingsfasen. Laat de studenten gezamenlijk of in groepjes nadenken over welke situaties geschikte aanknopingsmomenten zijn voor relationele en seksuele vorming.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Welke situaties heb je geobserveerd?
- ▶ Wat vond je van deze situaties?
- ▶ Wat vond je van de reactie van de leerkracht op hun stageschool?
- ▶ Wat zegt de literatuur over de seksuele ontwikkeling van jonge kinderen?
- ▶ Welke gedragingen passen binnen de 'normale' seksuele ontwikkeling? Welke niet?
- ▶ Wat zijn belangrijke criteria om seksueel gedrag van kinderen goed te kunnen duiden?
- ▶ Hoe zou je zelf op een dergelijke situatie reageren?
- ▶ Wat vind je een goede/slechte reactie?
- ▶ Welke situaties kun je gebruiken als aanknopingspunt voor een les over relationele en seksuele vorming?

Onderzoek in de praktijk 2: Signalering & grenzen

Leerdoel:	Studenten leren welke situaties mogelijk een signaal voor seksueel misbruik zijn
Tijd:	45 minuten (in de klas)
Materiaal:	Artikel Vlaggensysteem: seksueel gedrag bespreekbaar stellen , Richtlijn Seksuele en Relationele vorming , achtergrondinformatie op seksuelevorming.nl en signaleringsprotocollen seksueel misbruik van de stageschool

Beschrijving

Geef studenten de volgende zelfstudie-opdracht. Lees de informatie over de seksuele ontwikkeling en het vlaggensysteem.

Geef studenten de volgende onderzoeksopdracht

- ▶ Zoek op je stageschool naar het protocol seksueel misbruik en praat met je stagebegeleider op school over dit protocol en de stappen die erin staan beschreven.
- ▶ Gebruik de achtergrondinformatie bij het maken van je opdracht.
- ▶ Omschrijf op maximaal twee A4 of de onderstaande scène uit de casus normaal gedrag is en binnen de seksuele ontwikkelingsfasen hoort of mogelijk een signaal is voor grensoverschrijdend gedrag.

Voorbeeldcasussen

Normaal of grensoverschrijdend gedrag?

Casuïstiek

Werkwijze

De studenten hebben de casussen voor zich. Eén student begint een casus voor te lezen en reageert er eerst zelf op. Vervolgens reageren de anderen. Daarna gaat de volgende deelnemer in het groepje verder met een volgende casus. Je mag ook een eigen casus inbrengen.

1. Een groepje kinderen van zeven jaar speelt buiten op het schoolplein. Ze laten elkaar op een beschutte plek om de beurt hun geslachtsdelen zien. In de groep zitten zowel jongens als meisjes. Je ziet de jongens en de meisjes.

Wat zeg/doe je?

2. Een van je leerlingen – een meisje van elf – heeft een foto van zichzelf in bikini op een bekende profielsite gezet. Onder de foto staan verschillende opmerkingen van jongens uit de klas ‘Sexy hoor’, ‘Met jou zou ik wel eens een beschuitje willen eten’.
Wat zeg/doe je?
3. Een jongen van zes is met een meisje van vijf aan het spelen. Je treft ze bloot aan in de poppenhoek.
Wat zeg/doe je? Verandert je reactie als het om twee meisjes of twee jongens gaat?
4. Een jongen van vier vraagt aan zijn vriendje van vijf op de wc of hij zijn piemel mag bekijken. Je komt ze bloot tegen.
Wat zeg/doe je?
5. Twee meisjes van negen trekken bij een jongen van vijf zijn broek naar beneden. Ze zien zijn piemel, wijzen en grinniken.
Wat zeg/doe je?
6. Je staat voor groep 5/6. De leerlingen gebruiken de hele tijd woorden in de klas als: pijpen, homo, neuken. Een van de jongens in de klas wordt gepest. De andere jongens gebruiken ‘homo’ als scheldwoord.
Wat zeg/doe je?
7. Op het schoolplein zie je een jongen van zes knikkeren met een vriendinnetje van vijf. Het is een warme dag, dus ze hebben allebei weinig kleren aan. Je ziet opeens dat de jongen een van zijn knikkers in de vagina van het meisje duwt.
Wat zeg/doe je?
8. Een leerling van twaalf jaar heeft verkering met een jongen van veertien. Je ziet dat ze door hem wordt opgehaald van school.
Wat zeg/doe je?
9. Tijdens het voorlezen uit ‘Kikker is verliefd’ zegt één van de jongens van vijf dat hij verliefd is op zijn beste vriend en dat ze later gaan trouwen.
Wat zeg/doe je? Verandert je reactie als het om twee meisjes of een jongen en een meisje gaat?
10. Je hebt gezien dat twee leerlingen van elf tijdens een internet-opdracht naar een sekswebsite hebben gekeken.
Wat zeg/doe je?

*Een aantal casussen komt uit: Frans, E. & Franck, T. (2010). ‘Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag.’ Garant: Antwerpen – Apeldoorn.

Terug in de klas

Stimuleer de studenten om te discussiëren over de aard van de seksueel getinte situaties. Vinden ze dit seksueel grensoverschrijdend en wanneer is dit volgens het protocol van hun stageschool grensoverschrijdend? Laat ze bij zichzelf nagaan of hun persoonlijke mening over de situatie gestoeld is op eigen waarden en normen of op informatie uit de literatuur.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Welke criteria kun je gebruiken om seksueel getinte situaties en gedrag adequaat te duiden?
- ▶ Zijn er criteria opgenomen in het schoolbeleid of in de protocollen van je stageschool?
- ▶ Wanneer vind je zelf dat een situatie grensoverschrijdend is?
- ▶ Waarom?
- ▶ Op welke manier zou je op de situatie/casus reageren?
- ▶ Wat is volgens jou de beste manier voor een leerkracht om op deze situatie te reageren?

Voor geïnteresseerde leerlingen en voor de pabodocent

Er zijn criteria vastgesteld die gebruikt kunnen worden om verschillende seksueel getinte situaties te duiden. De seksuele ontwikkelingsfasen en de WHO-richtlijn geven een duidelijk omlijnd kader van wat onderdeel uitmaakt van een normale seksuele ontwikkeling.

- ▶ Boek 'Kleine mensen, grote gevoelens' van Sanderijn van der Doef
- ▶ Boek 'Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag'
- ▶ Richtlijn seksuele en relationele vorming

2.5 Afsluitende werkvormen

De afsluitende werkvormen hebben als doel om de studenten kort te laten reflecteren op de les en de balans op te laten maken van wat ze geleerd hebben.

Afsluitende werkvorm 1: Interview met elkaar

Leerdoel: Studenten reflecteren op de les en maken de balans op
Tijd: 10 minuten
Materiaal: Geen

Beschrijving

Geef de studenten de opdracht om elkaar in tweetallen te interviewen. De tweetallen vertellen na afloop van het interview plenair wat de ander geantwoord heeft.

De studenten vragen elkaar:

- ▶ Wat vond je van de les?
- ▶ Wat heeft je verbaasd?
- ▶ Wat wist je echt nog niet?

Afsluitende werkvorm 2: Wat heb ik geleerd?

Leerdoel:	Studenten reflecteren op de les en hun persoonlijke leerdoelen
Tijd:	10 minuten
Materiaal:	Flap-over, stiften, inhoud van de SBL-competenties

Beschrijving

De studenten krijgen de opdracht om voor zichzelf te reflecteren welke raakvlakken de les heeft met de SBL-competenties. In de klas hangen de zeven SBL-competenties op flap-overs door het lokaal. De studenten schrijven bij de competentie waar zij aan gewerkt hebben, wat ze geleerd hebben en hoe ze aan deze competentie gewerkt hebben.

Afsluitende werkvorm 3: Media

Leerdoel:	Studenten reflecteren op de les en maken de balans op
Tijd:	10 minuten
Materiaal:	Geen

Beschrijving

De docent stelt de studenten de volgende vraag: Welk krantenartikel, welke situatie uit je stageschool, uit je eigen schooltijd of welke casus uit deze module is je het meest bijgebleven?

Vragen om de discussie te stimuleren

Wat zou je na deze les/module anders doen in het omgaan met deze situatie? Wat heb je geleerd over je eigen denkbeelden en over je rol als leerkracht in deze situatie? Waar zou je op letten als je straks echt voor de klas staat?

3 Achtergrondinformatie

Websites

www.seksuelevorming.nl

Deze website biedt een overzicht van actualiteiten, thema's en lesmateriaal over seksuele en relationele vorming. Daarnaast biedt deze site adviezen en ondersteuning voor leerkrachten in het onderwijs.

www.uwkindenseks.nl/professionals

Als docent of jongerenwerker zie je van alles gebeuren. Sexy kleding, flirten, opscheppen, roddel, verliefdheid, verkering. Pubers zijn volop bezig met het ontdekken van hun eigen seksualiteit en die van anderen. Wanneer gaat het nu over de grens? En wat is jouw rol hierin?

www.schoolveiligheid.nl/thema/seksueel-gedrag/

Op deze themapagina zijn informatie en handreikingen te vinden over het omgaan met seksueel gedrag van leerlingen op school. Ook is er informatie te vinden over wat te doen bij een incident rond seksueel grensoverschrijdend gedrag en misbruik door medewerkers.

Literatuur

Cense, M. Tuk, B. (2012). *Seksuele vorming en weerbaarheid, over kriebels, vlinders, ja- en neegevoelens*. JSW. 10 juni 2012, P. 40-43.

Met ingang van het nieuwe schooljaar worden scholen verplicht om in hun lessen aandacht te geven aan seksualiteit en seksuele diversiteit. Dat roept bij leerkrachten veel vragen op. Welke methoden zijn bruikbaar om kinderen op dit terrein zelfstandig en weerbaar te maken? En leveren dergelijke methoden daadwerkelijk iets op?

Frans, E. (2010). *Seksueel gedrag van kinderen bespreekbaar stellen*.

Seksueel grensoverschrijdend gedrag bij kinderen en jongeren roept zorg op. Niet alleen bij opvoeders maar ook bij professionals. Het Vlaams service- en expertisecentrum voor seksuele gezondheid in Hiv Sensoa ontwikkelde samen met MOVISIE een methodiek om seksueel gezond én seksueel grensoverschrijdend gedrag van kinderen en jongeren te duiden en bij te sturen. Deze methodiek noemt men het vlaggensysteem.

Roos, M.H. Graaf, H. de (2014) *Seksueel getint gedrag van twee- tot twaalfjarigen*. *Kind & Adolescent*. december 2014. P. 223-238.

Artikel over het onderscheid tussen seksueel getint gedrag en seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Zwiep, C. (2015). *Seksuele opvoeding: pedagogische handvatten voor de praktijk*.

Artikel over de seksuele ontwikkeling van kinderen en het ondersteunen van ouders bij seksuele opvoeding?

Zwiep, C.S. (2011). 'Seksuele opvoeding in het basisonderwijs: iedereen kan het leren!' *De Wereld van het Jonge Kind*, april, p. 4-8.

Artikel over de seksuele opvoeding van kinderen.

Rutgers. (2016). *Richtlijn seksuele en relationele vorming. Visie, doelen en uitgangspunten*. Utrecht: Rutgers .

De 'Richtlijn seksuele en relationele vorming' biedt een kader voor iedereen die kinderen wil ondersteunen bij een gezonde seksuele ontwikkeling. De brochure is een samenvatting van de richtlijn die door de Europese afdeling van de WHO is opgesteld, in samenwerking met de Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung

Rutgers WPF. (2011). *De seksuele ontwikkeling van kinderen (0-18 jaar) en wat ouders kunnen doen*. Utrecht: Rutgers WPF.

'De seksuele ontwikkeling van kinderen (0-18 jaar), en wat ouders kunnen doen' is speciaal bedoeld voor laagopgeleide en allochtone ouders. In tekst en illustraties worden de verschillende seksuele ontwikkelingsfasen uitgelegd die kinderen doorlopen. De brochure gaat ook in op de rol die ouders (bewust en onbewust) spelen in de seksuele opvoeding.

Bouteh, K. (2010). *Opvoeden in andere culturen*. Phaxx, 3

De maatschappij is sterk veranderd vergeleken met die van onze ouders. We leven tegenwoordig in een informatiesamenleving waarin het individu centraal staat. De eigen opvoeding biedt weinig houvast bij het opvoeden van kinderen. Voor migranten is het verschil nog groter, vooral voor degene die in een plattelandscultuur zijn opgegroeid.

Doef, S. van der. (2007). *Kleine mensen, grote gevoelens. De seksuele opvoeding van kinderen*. Amsterdam: Uitgeverij Ploegsma.

'Kleine mensen, grote gevoelens' is een praktisch boek voor iedereen met vragen over de seksuele opvoeding van kinderen tot twaalf jaar.

Frans, E. en Frank, T. (2009), *Het vlaggensysteem, praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag*. Garant.

Het vlaggensysteem biedt een antwoord op de vraag hoe men pedagogisch kan omgaan met en reageren op seksueel gedrag van kinderen en jongeren. Het kwalificeert dit gedrag op basis van een aantal criteria en geeft aan wat een gepaste reactie is.

Beeldmateriaal

www.leraar24.nl/video/1396

Dick van Buren van de Nutsschool Morgenstond in Den Haag gebruikt nieuwsmedia als onderdeel van zijn les. Hij doet dit om zijn leerlingen meer in contact te brengen met de actualiteit en om de woordenschat en de taalvaardigheid te vergroten.

Module 3: Relationele en seksuele vorming: lesgeven

Raar

*Wat is er eigenlijk raar,
aan vrijen met elkaar?*

*Heel erg lang geleden
deden ze het al.*

*Na het feest of zo of zelfs
al na het bal.*

Vele generaties

heel veel jaren lang.

*Had iedereen verkering want
daar komen kindjes van.*

*Het is toch eigenlijk heel normaal
anders zou ik er niet zijn.*

*En misschien ja echt heel erg misschien
is het soms wel fijn.*

Marloes, 11 jaar

1 Over de module

Waarom deze module?

Aankomende leerkrachten in het basisonderwijs kunnen hun leerlingen ondersteunen door les te geven over bijvoorbeeld: vriendschap, verliefdheid, verschillen tussen jongens en meisjes, relationele en communicatieve vaardigheden, omgangsnormen, lichamelijke en emotionele veranderingen in de puberteit, voortplanting, voorbehoedsmiddelen, seksuele intimidatie en seksueel misbruik. Maar welk onderwerp is nou voor welke leerlingen geschikt? En hoe kun je op een leeftijdsadequate manier lesgeven over deze onderwerpen?

Steeds meer basisscholen zien het belang in van relationele en seksuele vorming voor jonge kinderen. Toch kan het voor individuele (aankomende) leerkrachten lastig zijn om een les hierover te geven. Zij hebben behoefte aan concrete handvatten en zoeken tijdens hun stage naar een manier van lesgeven die bij hen past.

In Module 3: Relationale en seksuele vorming: lesgeven krijgen studenten zicht op de leerdoelen en relevante thema's voor leerlingen van verschillende leeftijden. De student maakt kennis met lesmaterialen, een variëteit aan werkvormen en krijgt handvatten om een veilig pedagogisch klimaat te creëren voor dit onderwerp. Ook maakt de student kennis met bestaande materialen voor relationele en seksuele vorming.

Pabostudent: *'Aansluiten bij de ontwikkelingsfases van leerlingen is volgens mij de rode draad in het lesgeven over relaties en seksualiteit. Daarom is module 3 een belangrijke module.'*

Leerdoelen

Module 3: Relationale en seksuele vorming: lesgeven heeft als hoofddoel dat de student zich ontwikkelt tot een leerkracht die adequaat lessen relationele en seksuele vorming kan voorbereiden, geven en begeleiden. Dit hoofddoel valt uiteen in vier leerdoelen voor studenten:

- ▶ **Leerdoel 3a:** De student heeft zicht op leeftijdsadequate leerdoelen, relevante thema's en werkvormen van basisschoolleerlingen uit verschillende groepen.
- ▶ **Leerdoel 3b:** De student weet verschillende lespakketten en materialen over relationele en seksuele vorming op de basisschool te vinden en te gebruiken.
- ▶ **Leerdoel 3c:** De student ontwikkelt een positieve houding ten aanzien van relationele en seksuele vorming in het basisonderwijs.
- ▶ **Leerdoel 3d:** De student kan randvoorwaarden creëren, zoals een veilige sfeer en goed voorbeeldgedrag, voor relationele en seksuele vorming.

SBL-competentie

In deze module werkt de student aan de SBL-competenties 2 en 4.

- ▶ **SBL-competentie 2:** Pedagogisch competent
Een leraar die pedagogisch competent is, zorgt voor een veilige leeromgeving in zijn klas of lessen. Hij bevordert de sociaal-emotionele en morele ontwikkeling van de leerlingen. Hij helpt hen een verstandig en verantwoordelijk persoon te worden.
-

► **SBL-competentie 4:** Organisatorisch competent

Een leraar die organisatorisch competent is, zorgt voor een overzichtelijke, ordelijke, taakgerichte sfeer in zijn klas of lessen.

Kerdoelen

► **Kerdoel 34:** Oriëntatie op jezelf en de wereld - mens en samenleving

De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.

► **Kerdoel 37:** Oriëntatie op jezelf en de wereld - mens en samenleving

De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.

► **Kerdoel 38:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: mens en samenleving

De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen, met daarbij aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit.

► **Kerdoel 41:** Oriëntatie op jezelf en de wereld - natuur en techniek

De leerlingen leren over de bouw van planten, dieren en mensen en over de vorm en functie van hun onderdelen.

2 Werkvormen

2.1 Inleidende werkvormen

De inleidende werkvormen introduceren het onderwerp Relationale en seksuele vorming: lesgeven aan de student. Met de werkvormen wordt aansluiting gezocht bij de leefwereld van de studenten, om vanuit de eigenheid een brug naar het vak van leerkracht te bouwen.

Inleidende werkvorm 1: In je blootje

Leerdoel:	Studenten maken kennis met relationele en seksuele vorming via een werkvorm die ze ook in de klas met de leerlingen kunnen gebruiken
Tijd:	15 minuten
Materiaal:	Kriebels in je buik : demolessen

Beschrijving

Gebruik de digitale lesmethode 'Kriebels in je buik' voor de basisschool. Kies de les 'Wat is seks' van de vrij beschikbare demolessen en voer de werkvorm 'Hoe noemen we het' uit in de groep. (Eventueel kan ook de gehele les of verschillende onderdelen van de les worden uitgevoerd, afhankelijk van de tijd die er beschikbaar is.) Bespreek met de studenten de opdracht na. Geef mee dat, als de studenten met dit onderwerp aan de slag gaan, ze te maken zullen krijgen met populair taalgebruik en spannende gevoelens onder de leerlingen. Door aan het begin van de les of lessenserie alle woorden door de leerlingen een keer te laten noemen, zorg je er als aankomende leerkracht voor dat je verder geen last meer hebt van dit taalgebruik. Je kunt dan altijd teruggrijpen naar de afspraken met de leerlingen over woordgebruik en de leerlingen hebben tijdens de eerste opdracht ook direct 'stoom' afgeblazen.

Inleidende werkvorm 2: Wat voor seksuele voorlichting heb je zelf gehad?

Leerdoel:	Studenten reflecteren op hun eigen seksuele voorlichting en hoe ze dit ervaren hebben. Ze maken op deze manier kennis met het onderwerp relationele en seksuele vorming
Tijd:	15 minuten
Materiaal:	Geen

Beschrijving

Laat de studenten kort terugblikken op hun eigen seksuele voorlichting. Wat weten ze hier nog van, gebeurde dat al op de basisschool, wat vonden ze belangrijk, welke herinneringen hebben ze aan de lessen of de leerkracht? Laat de studenten hier klassikaal met elkaar over in gesprek gaan.

Alternatief

De studenten kunnen ook in tweetallen uiteen gaan en hun jeugdherinneringen met elkaar uitwisselen. Op die manier ontstaat een intieme sfeer, waarin studenten op een veilige manier starten met een gesprek over dit onderwerp. Laat de studenten eventueel plenair verder discussiëren over hun eigen overtuigingen.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Wat herinner je je nog van je eigen seksuele voorlichting op school?
- ▶ Wat herinner je van de lessen en de leerkracht?
- ▶ Wat vond je er goed aan?
- ▶ Wat vond je minder goed?
- ▶ Wat heb je gemist?
- ▶ Hoe zou je het zelf aanpakken?

Inleidende werkvorm 3: Materialen om les te geven over relaties en seksualiteit

- Leerdoel:** Studenten bestuderen (video)materiaal over relationele en seksuele vorming voor de bovenbouw, vormen zich hier een mening over en inventariseren welke materialen ze zelf zouden willen gebruiken.
- Tijd:** 15 minuten
- Materiaal:** Internettoegang en:
- Digitale lesmethode '[Kriebels in je buik](#)' demolesen
 - Filmfragment [Liefdesplein](#)
 - Filmfragment [De Dokter Corrie Show](#)
 - Materialentafel: haal boeken en lesmateriaal uit de eigen bibliotheek. Voor suggesties: [boekenlijst groep 1 & 2](#), [boekenlijst groep 3 & 4](#), [boekenlijst groep 5 & 6](#) en [boekenlijst groep 7 & 8](#)

Beschrijving

Laat een filmpje zien van het Liefdesplein of van De Dokter Corrie Show of introduceer de materialen relationele en seksuele vorming voor het basisonderwijs door een materialentafel in de klas te zetten. Ook kan de lesmaterialenbank op de www.seksuelevorming.nl bekeken worden. De studenten bekijken het filmfragment of snuffelen in de verschillende materialen rond. Stel vervolgens een aantal vragen.

Vragen om de discussie te stimuleren (maak hierbij onderscheid tussen leerlingen in onderbouw, middenbouw of bovenbouw)

- ▶ Welke thema's komen er aan bod?
- ▶ Welke doelen wil het lesprogramma realiseren?
- ▶ Wat zouden kinderen belangrijke onderwerpen vinden?
- ▶ Wat spreekt je wel of niet aan? Welke materialen spreken je het meeste aan en waarom?
- ▶ Welke materialen zou je zo gebruiken?
- ▶ Welke materialen zou je aanpassen en waarom?

Inleidende werkvorm 4: Vriendschap of verliefd?

- Leerdoel:** Studenten maken kennis met een werkvorm voor leerlingen over het onderwerp vriendschap en verliefdheid
- Tijd:** 15 minuten
- Materiaal:** Verhaal van [Toon Tellegen](#) (of een ander verhaal)

Beschrijving

Gebruik het verhaal van Toon Tellegen over 'missen' om het onderwerp vriendschap en liefde te introduceren. Laat de studenten hun mening met elkaar uitwisselen over wat dit verhaal hen zegt over vriendschap en op welke manier dit verschilt of juist overeenkomt met verliefdheid of met een relatie met een partner. Zo wisselen ze ervaringen uit en krijgen ze zicht op onderlinge overeenkomsten en verschillen ten opzichte van de begrippen 'vriendschap' en 'verliefd'. Deze werkvorm is ook te gebruiken door (aankomende) leerkrachten in de (stage)klas.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Wat zegt dit verhaal jullie over vriendschap?
- ▶ Wat zegt dit verhaal over liefde?
- ▶ Verschilt vriendschap van liefde?
- ▶ Waar liggen overeenkomsten en waar verschillen?
- ▶ Waar liggen de overeenkomsten en verschillen tussen de studenten?
- ▶ Zouden deze ook voor leerlingen bestaan?

2.2 Casus

De casus Voortplanting geeft een voorbeeld van een les relationele en seksuele vorming. De student vormt met behulp van de casus een beeld over lesgeven en situaties die je tijdens het lesgeven tegen kunt komen.

Casus Voortplanting

Juf Karin heeft in haar kleuterklas een zwangere moeder uitgenodigd om in de klas te komen vertellen over de baby in haar buik. De meeste kleuters reageren heel lief. Ze willen over de buik aaien of met hun oor tegen de buik naar de baby luisteren. Een van de kleuters zegt: 'De baby kan nog helemaal niet praten hoor!'. Als de moeder weer vertrokken is, zijn de kleuters druk bezig om de ochtend na te spelen. Ze stoppen kussens onder hun kleren en hebben zo zelf ook een dikke buik. Juf Karin ziet één van de kleuters diep nadenken terwijl ze de kussens onder haar kleren stopt. Dan vraagt ze aan juf Karin: 'Maar hoe komt die baby eigenlijk in de buik?'

- ▶ *Wat zou je zeggen/doen?*

Alternatieve afloop

Als de moeder vertrokken is, wordt één van de kleuters heel erg boos. De zwangere moeder had voor de vierde keer een baby in haar buik. Zelf heeft hij één zusje en hij wil heel erg graag nog een broertje. De jongen zegt boos: 'Het is niet eerlijk, mijn moeder was eerder aan de beurt'.

- ▶ *Wat zou je zeggen/doen?*

Vragen om discussie te stimuleren

- ▶ Wat kan juf Karin zeggen of doen?
- ▶ Wat had juf Karin kunnen doen om deze situatie voor te zijn?
- ▶ Wat lijkt je moeilijk aan het beantwoorden van deze vragen van kleuters?
- ▶ Wat lijkt je juist makkelijk? Hoe vind je dat een leerkracht zou moeten reageren?
- ▶ Hoe zou je zelf reageren?
- ▶ Verschilt dat? En zo ja waarom?

Alternatief

De docent kan de studenten ook in kleine groepen stimuleren om een oplossing voor de casus te verzinnen. In de achtergrondinformatie zijn meerdere casussen opgenomen die gebruikt kunnen worden bij deze module.

Alternatieve casussen

Bij Module 3: Relationale en seksuele vorming: lesgeven Casussen met als thema homoseksualiteit

Casus Twee moeders

Juf Esmée krijgt een nieuwe leerling in haar kleutergroep. Het meisje is vier jaar. De moeders van het meisje komen haar op de eerste dag brengen. De kleuter went gemakkelijk en na korte tijd heeft ze haar weg in de klas gevonden. Juf Esmée merkt op dat er onder de andere ouders onrust is over de nieuwe leerling. Haar nieuwe leerling heeft twee moeders. De moeders zijn actieve christenen en hebben hun dochter om die reden bij een protestantchristelijke school ingeschreven. De school hanteert een antidiscriminatiebeleid waar alle leerkrachten en de directie achter staan. Een aantal ouders heeft hier echter andere gedachten over. Ze hebben via de oudercommissie een mail rondgestuurd om de mening van ouders te peilen. De mail zorgt voor de nodige onrust. Juf Esmée besluit om naar de directeur te stappen om samen tot een oplossing te komen. Ze vindt het geen fijne situatie voor haar nieuwe leerling. Wat zijn mogelijke oplossingen voor deze situatie? Welke rol kan de directeur hierin spelen? Welke rol speelt het schoolbeleid? Welke rol kunnen de andere leerkrachten hierin spelen? Hoe kan het gesprek met de oudercommissie/overige ouders gevoerd worden? Wat zou Juf Esmée hiermee in de klas kunnen doen? Wat zou jij de kinderen willen meegeven over seksuele diversiteit of seksuele oriëntatie?

Alternatieve casus: Ik word lesbisch!

Meester Jan werkt in groep vijf. In zijn klas zitten twee nichtjes. Ze zijn beiden voor het eerst naar een bruiloft geweest. De leerlingen zijn een spelletje aan het doen. Meester Jan observeert de interactie tussen de leerlingen. Eén van de nichtjes komt naar meester Jan toe en zegt: 'Meester, ik word later lesbisch'.

De docent kan de casus hier stoppen en de studenten de vraag stellen:

- ▶ Wat zeg of doe je?
- ▶ Wat denk je/voel je?
- ▶ Wat zou jij de kinderen willen meegeven over seksuele diversiteit of seksuele oriëntatie?

Je kunt de casus hierna vervolgen.

Meester Jan vraagt aan het nichtje: 'Waarom word je later lesbisch?' op dezelfde toon als wanneer het nichtje had gezegd 'Ik wordt later schooljuf'. Het nichtje zegt: 'Ik was laatst op een bruiloft en toen hoorde ik dat als je later gaat trouwen je bloot met elkaar in bed moet. Nou dat doe ik echt niet met een jongen! Met zwemmen zie ik ook de andere meisjes bloot, dus ga ik met een meisje trouwen'.

Casussen met als thema: welke onderwerpen op welke leeftijd?

Casus Wat gaat er volgens jou te ver?

Meester Dennis, juf Suzanne en juf Sarah bereiden samen een aantal lessen relationele en seksuele vorming voor. Juf Sarah voor de onderbouw, juf Suzanne voor de middenbouw en meester Dennis voor de bovenbouw. Ze bespreken een aantal onderwerpen waar ze de komende lessen mee bezig willen gaan: voortplanting, je eigen lijf,

menstruatie, zaadlozing, voorbehoedsmiddelen, relatievorming, verliefd worden, wensen en grenzen, geslachtsziekten en masturbatie. Ze raken in een discussie. Juf Sarah is voorstander van een doorlopende leerlijn van onderbouw tot middenbouw en wil graag met haar klas op een leeftijdsadequate manier een verhaal over de voortplanting voorlezen. Juf Suzanne vindt dit meer een thema voor de middenbouw. Ze vindt masturbatie daarbij een onderwerp dat niet op school besproken hoort te worden. Meester Dennis vindt dat hij in de bovenbouw wel les hoort te geven over de veranderingen in de puberteit, en dat daar ook bij horen: menstruatie, zaadlozing, geslachtsgemeenschap, voortplanting, anticonceptie, relaties en wensen & grenzen. Hij heeft alleen geen idee hoe hij dit in de klas moet aanpakken. Ze besluiten uiteindelijk een aantal leesboeken voor de leerlingen te kopen en die in de kast te zetten. Op die manier kunnen de kinderen die hier behoefte aan hebben de boeken lezen en vallen ze er de kinderen die er nog niet aan toe zijn niet mee lastig.

Wat vind jij?

- ▶ Over welke onderwerpen zou je gemakkelijk lesgeven?
- ▶ Over welke onderwerpen minder gemakkelijk?
- ▶ Welke drempels liggen hier voor jou?
- ▶ Hoe zou je die kunnen oplossen?
- ▶ Wat vind je van de oplossing van meester Dennis, juf Suzanne en juf Sarah?
- ▶ Welke onderwerpen vind je bij welke leeftijd horen?
- ▶ Zou je over elke onderwerp les kunnen geven als je dat op een leeftijdsadequate manier doet? Laat de student na deze casus naar verschillende materialen kijken. Bespreek de verschillende leerdoelen voor de leerlingen (per leeftijdscategorie). Op die manier kunnen de studenten zich een beeld vormen van de onderwerpen en de leeftijdsadequate aanpak. In de achtergrondinformatie is een overzicht van materialen opgenomen.

Laat de student na deze casus naar verschillende materialen kijken. Bespreek de verschillende leerdoelen voor de leerlingen (per leeftijdscategorie). Op die manier kunnen de studenten zich een beeld vormen van de onderwerpen en de leeftijdsadequate aanpak. In de achtergrondinformatie is een overzicht van materialen opgenomen.

Alternatieve casus Wat bespreken op welke leeftijd?

Juf Suzanne staat voor groep zeven. Vorige week is één van haar leerlingen ziek naar huis gegaan. De leerling was helemaal van streek. Juf Suzanne vraagt het meisje als ze weer op school komt hoe het nu gaat. De leerling vertelt dat ze dacht dat ze heel erg ziek was geworden, omdat haar buik bloedde. Ze was helemaal van streek en in paniek naar huis gegaan. Thuis had haar moeder haar uitgelegd dat ze voor het eerst ongesteld was geworden.

Wat vind jij?

- ▶ Op welke leeftijd kun je met kinderen over menstruatie praten?
- ▶ Op welke leeftijd praat je over zaadlozing of een natte droom?
- ▶ Hoe zou je dat aan kunnen pakken?

Casussen met een intercultureel thema

Casus Multiculturele voorlichting

Meester Dennis werkt op een protestant-christelijke basisschool. Hij geeft al jaren relationele en seksuele vorming en kent ondertussen de kneepjes van het vak. De leerlingen en ouders zijn enthousiast over zijn lessen. Zelf heeft hij het gevoel dat hij op deze manier een goede bijdrage levert aan de ontwikkeling van zijn leerlingen en ze goed voorbereidt op wat komen gaat. Sinds het nieuwe schooljaar is zijn klas meer multicultureel geworden. Hij merkt dat hij het lastig vindt om met leerlingen uit verschillende culturen over dit onderwerp te praten. Hij heeft het gevoel dat zijn lessen relationele en seksuele vorming wellicht verkeerd overkomen. En dat de leerlingen hem te 'vrij' vinden.

► Wat kan meester Dennis in deze situatie doen?

Meester Dennis heeft in deze situatie zijn lessen aan de multiculturele klas aangepast. Hij heeft de stoute schoenen aangetrokken en verschillende vooroordelen over verschillende achtergronden in een quiz gezet. De leerlingen hebben de quiz gemaakt en raakten daarna met elkaar in gesprek. Zij kwamen nader tot elkaar toen bleek dat de overeenkomsten groter waren dan de verschillen.

Casussen waarin grenzen een rol spelen

Casus Welke grens?

Juf Marja geeft les in groep 5. De leerlingen hebben tot nu toe alleen les gehad van juffen. Ze gaan binnenkort naar groep 6 en daar krijgen ze voor het eerst les van een meester, meester Kees. Meester Kees is erg populair, maar één van de leerlingen – Mischa - kijkt nogal bedenkelijk als het over meester Kees gaat. Op een dag komt Mischa na een klassendienst nog even kletsen met juf Marja. Mischa vertelt dat ze twee weken geleden op een familiefeest was. Ze was best moe na het eten en was bij haar vader op schoot gaan zitten. Op een gegeven moment werd het haar vader een beetje te zwaar. Mischa kroop toen bij haar lievelingsoom op schoot. Ze gingen grapjes maken en Mischa ging zijn haar in de war doen en hem in zijn nek kietelen. Opeens gaf haar oom haar - een beetje dronken - een natte zoen in haar nek. Mischa vond dat vies, ze schrok ervan en slaakte een gil. Ze ging daarna snel weer op haar eigen stoel zitten. Juf Marja vraagt zich af waarom Mischa nu met dit verhaal komt en vraagt het haar. Mischa zegt: 'Het is niet dat ik meester Kees niet aardig vind, maar geeft hij ook weleens natte zoenen, net als mijn oom?' Juf Marja is even verward, maar na wat doorvragen blijkt dat de oom van Mischa een grote forse man is en dat meester Kees hetzelfde postuur heeft. Mischa vindt meester Kees een beetje op haar oom lijken.

► Wat heeft juf Marja hier goed gedaan?

► Wat heeft ze mogelijk voorkomen?

► Wat zou jij de kinderen willen meegeven over seksuele grenzen.

**De situaties zijn geïnspireerd op de casussen in: Frans, E. & Franck, T. (2010). 'Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag.' Garant: Antwerpen - Apeldoorn.*

2.3 Meningsvormende werkvormen

In de klassikale werkvormen gaan de studenten aan de slag met materialen voor relationele en seksuele vorming. De werkvormen kunnen gebruikt worden om de studenten voor te bereiden op hun stage- of zelfstudieopdrachten.

Klassikale werkvorm 1: Zelf een les relationele en seksuele vorming maken

Leerdoel:	Studenten leren een les relationele en seksuele vorming voorbereiden, door zelf een voorbeeldles te maken
Tijd: 4	5 minuten
Materiaal:	Demolessen lesmethode ' Kriebels in je buik ', flapovers, Richtlijn Seksuele en relationele vorming , Matrix , Leerplankader en filmfragment seksuele vorming in bovenbouw

Beschrijving

Bekijk het volgende filmfragment van leraar 24 www.leraar24.nl/video/3191. Bespreek het fragment kort na. Brainstorm met de studenten wat er nodig is om een boeiende, veilige les over relaties en seksualiteit te geven aan kinderen. Geef de studenten de opdracht om zelf een les 'relationele en seksuele vorming' te maken. Ze kunnen hierbij gebruik maken van de achtergrondinformatie en de voorbeelden in [Kriebels in je buik](#).

Tip van een docent:

Verdeel de studenten in kleine groepjes naar het leerjaar waarin ze stage lopen. Studenten maken dan samen een les relationele en seksuele vorming voor hun bouw of leerjaar. Studenten in de onderbouw maken dus samen een les voor de onderbouw, etc.

Geef studenten de volgende opdracht:

- ▶ Kies een thema voor je les.
- ▶ Kies een leerjaar voor je les.
- ▶ Kies een leerdoel voor je les.
- ▶ Gebruik de voorbeeldmaterialen ter inspiratie en bedenk wat je zelf zou gebruiken en hoe je dit zelf zou gebruiken.
- ▶ Gebruik de literatuur over de seksuele ontwikkelingsfasen om zicht te krijgen op een leeftijdsadequate les.

Sluit de les af door de studenten kort hun les te laten presenteren of laat ze langs elkaars lessen lopen. Ter afsluiting kunnen de verschillende lessen gebundeld worden, gekopieerd of digitaal beschikbaar gesteld voor de hele klas.

Klassikale werkvorm 2: Analyseren van materialen relationele en seksuele vorming

Leerdoel:	Studenten leren materialen voor relationele en seksuele vorming te analyseren op bruikbaarheid voor hun stageschool
Tijd:	45 minuten
Materiaal:	Demolessen lesmethode ' Kriebels in je buik ' van Rutgers, Liefdesplein , kinderboeken (zie boekenlijst groep 1 & 2 , boekenlijst groep 3 & 4 , boekenlijst groep 5 & 6 en boekenlijst groep 7 & 8), Lesmaterialen basisonderwijs

Beschrijving

Maak een tafel met verschillende voorbeeldmaterialen waarmee een leerkracht een les relationele en seksuele vorming kan geven, bied daarnaast de online demolessen van Kriebels in je buik aan. Geef de studenten de opdracht om één van de materialen uit te zoeken. De studenten nemen het door hen gekozen materiaal goed door en maken voor zichzelf een analyse van het materiaal. De hoofdvraag bij de analyse is: Wanneer is dit materiaal geschikt voor gebruik op jouw stageschool en waarom?

Overige vragen voor de analyse van het materiaal

- ▶ Hoe kun je met dit materiaal een les relationele en seksuele vorming beginnen?
- ▶ Welk doel wil je met dit materiaal bereiken?
- ▶ Wat is de achterliggende visie op relationele en seksuele vorming van het materiaal?
- ▶ Sluit dit aan bij je eigen visie?
- ▶ Welke vragen kunnen leerlingen stellen naar aanleiding van dit materiaal?
- ▶ Hoe kun je je als leerkracht op deze vragen voorbereiden? Aan het einde van de les kunnen de studenten hun verschillende analyses met elkaar uitwisselen. Zo heeft de klas een overzicht van verschillende materialen voor relationele en seksuele vorming, met een daarbij behorende analyse op bruikbaarheid.

Klassikale werkvorm 3: Creëren van randvoorwaarden voor relationele en seksuele vorming

Leerdoel:	Studenten leren randvoorwaarden voor relationele en seksuele vorming creëren
Tijd:	45 minuten
Materiaal:	Voorbeeldmaterialen, website Week van de Lentekriebels , website seksuele vorming

Beschrijving

Geef de studenten de opdracht om in de achtergrondinformatie te zoeken naar manieren om een veilig klimaat voor leerlingen te creëren. De studenten lezen vervolgens de achtergrondinformatie voor zichzelf (kan ook eventueel voorafgaand aan de werkvorm in de klas, in de vorm van een zelfstudie-opdracht). Hierna gaan de studenten in groepjes uit elkaar en verzinnen ze gezamenlijk een manier om een veilig klimaat voor de leerlingen te creëren.

Vraag de studenten om aan de volgende zaken te denken

- ▶ Omgaan met scheldwoorden in de klas
- ▶ Omgaan en begrenzen van uitspraken in de klas
- ▶ Omgangsregels tijdens de lessen
- ▶ Mogelijkheid tot wel of niet praten/anoniem vragen stellen
- ▶ Sfeer creëren waarin respect is voor ieders mening en opvatting
- ▶ Voorbeeldgedrag van de leerkracht.

Terug in de klas

Laat de studenten aan elkaar de verschillende manieren presenteren waarop ze een veilig klimaat in de klas willen creëren. Vraag ze hun ervaringen met de groep te delen en nodig de andere studenten uit om te reageren en vragen te stellen naar aanleiding van de presentatie van hun medestudenten. Zo heeft de klas aan het eind van de les een overzicht van verschillende manieren om een veilig klimaat te creëren voor relationele en seksuele vorming.

Klassikale werkvorm 4: Welk type leerkracht ben jij?

Leerdoel:	Studenten reflecteren en vormen een beeld van hun eigen opvattingen over hun beroepshouding op het vlak van relationele en seksuele vorming van leerlingen
Tijd:	30 minuten
Materiaal:	Voldoende uitgeprinte voorbeelden van type leerkrachten (hieronder beschreven)

Beschrijving

Geef de studenten de volgende opdracht in de klas

1. Lees voor jezelf de verschillende voorbeelden van type leerkrachten
2. Denk na over hoe jij je verhoudt tot dit type leerkrachten
3. Beschrijf kort je reflecties op papier

Terug in de klas

In de klas vertellen studenten elkaar welk type leerkracht ze het meest aanspreekt en hoe ze zelf zich verhouden tot dit type. De studenten discussiëren met elkaar verder over hun eigen waarden en normen over relaties en seksualiteit en hoe zich dit verhoudt tot hun houding als integere leerkracht.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Welke verschillen en overeenkomsten zie je tussen jezelf en de verschillende soorten leerkrachten? • Welk type leerkracht past het best bij jou?
- ▶ Waarom sluit dit type het beste bij jou aan?
- ▶ Wat zijn waarden waar jij je hard voor maakt, die je echt uit wilt dragen?
- ▶ Welke type leerkrachten passen het minst goed bij jou?
- ▶ Welke onderwerpen hebben jouw voorkeur?
- ▶ Welke onderwerpen zou je niet zo snel behandelen?
- ▶ Waarom niet?
- ▶ Welke onderwerpen vind je dat je als professionele leerkracht moet behandelen? Denk ook aan verschillen tussen onderbouw, middenbouw en bovenbouw.

Achtergrondinformatie

- ▶ Informatie over het belang van relationele en seksuele vorming in het basisonderwijs.
- ▶ Informatie over verschillende onderwerpen en leefgebieden in relationele en seksuele vorming & een definitie van relationele en seksuele vorming (bewerkte WHO-richtlijn).

Typen leerkrachten

Juf Cindy maakt zich zorgen

Juf Cindy is leerkracht in de onderbouw. Terwijl ze bezig is met een kleine groep, ziet ze één van haar leerlingen met een kinderboek uit de middenbouw zitten. Er staan tekeningen in over de voortplanting, met zaadjes, eitjes, een tekening van een vagina en een penis, van de baarmoeder en van een dikke buik. Juf Cindy schrikt en denkt na wat ze kan doen. Ze besluit het boek bij de leerling weg te pakken en zegt: 'Dat is pas voor als je ouder bent, nog niet voor nu'. De leerling speelt rustig verder en heeft verder niets in de gaten. Maar het zit Juf Cindy niet helemaal lekker. Ze

heeft het gevoel dat de tekening misschien een negatieve invloed op de leerling kan hebben.

Meester Gijs vindt dat je alles moet bespreken

Meester Gijs is leerkracht van de middenbouw. Hij stelt jaarlijks een lessenplan relationele en seksuele vorming op en bouwt zijn lessen door het jaar heen op. Hij begint met een voorleesboek met tekeningen over de voortplanting. Dan praat hij met zijn leerlingen over de verschillende gezinnen waar ze vandaan komen (alleenstaande ouders, samenwonen, trouwen, scheiden, gezinssamenstelling - twee mama's of papa's), over vriendschap en verliefdheid, verschillen tussen jongens en meisjes (fysiek en emotioneel, traditionele man/vrouw-rolpatronen). Hij sluit af met een aantal lessen over spannende plekjes en ja/nee-gevoelens. Meester Gijs vindt dat je juist op de basisschool aandacht voor relaties en seksualiteit moet hebben. Je kunt je leerlingen dan alvast voorbereiden op wat er later komen gaat. Hij kent geen schaamte en vindt dat je taboes hierover moet doorbreken.

Juf Tirza vindt het belangrijk om te waarschuwen

Juf Tirza is leerkracht van de bovenbouw. Ze besteedt jaarlijks een aantal lessen aan relaties en seksualiteit in haar klas. Ze vindt dat je niet vroeg genoeg kunt beginnen met relationele en seksuele vorming. Daarom geeft ze vanaf groep 7 haar leerlingen les over voortplanting, zwangerschap, soa's en seksueel misbruik. Juist in deze tijd vindt ze het belangrijk om haar leerlingen goed voor te bereiden op de middelbare school. Juf Tirza zou niet snel over zaken als verliefdheid, verkering, relaties of wensen van leerlingen praten. Ze vindt dat meer iets voor ouders. Ze vindt het de taak van de school om leerlingen goed voor te lichten en betrouwbare informatie te geven over de dingen die mis kunnen gaan.

2.4 Onderzoek in de praktijk

In het Onderzoek in de praktijk stuur je de studenten het veld of de literatuur in om een les relationele en seksuele vorming te ontwikkelen, te analyseren of bij te wonen. De opdrachten worden vervolgens klassikaal nabesproken, zodat de studenten zicht krijgen op de verschillende situaties.

Tip van een docent:

Mail de studenten voorafgaand aan deze les de opdracht Onderzoek in de praktijk en bespreek de uitkomsten vervolgens plenair. Dit vooronderzoek geeft een verdieping aan de les.

Onderzoek in de praktijk 1: De stage-leerkracht interviewen

Leerdoel:	Studenten interviewen een leerkracht op hun stageschool die relationele en seksuele vorming geeft, om op die manier zicht te krijgen op een lesopbouw
Tijd:	45 minuten (in de klas)
Materiaal:	Internet, boeken en materialen uit de bibliotheek

Beschrijving

Geef studenten de volgende zelfstudieopdracht

Zoek op het internet en in de bibliotheek naar verschillende materialen voor relationele en seksuele vorming op de basisschool. Bekijk de verschillende materialen en loop de inhoud goed door ter voorbereiding op je interview.

Geef studenten de volgende onderzoeksopdracht

Interview één van de leerkrachten op je stageschool die relationele en seksuele vorming geeft en stel die leerkracht de volgende vragen:

- a. Wat is de aanleiding om hiermee aan de slag te gaan?
- b. Welke doelen worden ermee beoogd?
- c. Welk lesmateriaal gebruikt de leerkracht?
- d. Welke lesopbouw gebruikt deze stage-leerkracht?
- e. Hoe bereidt je stage-leerkracht zijn lessen voor?
- f. Hoe gaat je stage-leerkracht om met vragen van leerlingen?
- g. Wat vinden de leerlingen van de lessen? Omschrijf de manier waarop je stage-leerkracht de lessen over relationele en seksuele vorming voorbereidt, welke lesopbouw deze hanteert en hoe omgegaan wordt met vragen van leerlingen. Reflecteer kort of dit een manier is die ook bij jou past. De studenten mogen naast deze vragen ook andere vragen bedenken en stellen. Denk aan eigen leervragen of interesse.

De studenten mogen naast deze vragen ook andere vragen bedenken en stellen. Denk aan eigen leervragen of interesse.

Terug in de klas

Laat de studenten elkaar vertellen wat ze aan informatie op hun stageschool verzameld hebben. Vervolgens kunnen ze verder discussiëren over lesgeven over relaties en seksualiteit en centraal of in groepjes doordenken over de manier waarop ze dit zelf zouden aanpakken.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Welk materiaal gebruikt de stage-leerkracht?
- ▶ Wat vind je zelf van dit materiaal?
- ▶ Welke lesopbouw hanteert de stage-leerkracht?
- ▶ Wat vind je van deze lesopbouw?
- ▶ Wat zou je zelf anders doen of juist hetzelfde?
- ▶ Wat vind jij een goede manier om een les voor te bereiden?
- ▶ Aan welke zaken moet je zeker van tevoren denken?

Alternatief

Als de student stage loopt op een school waar geen van de leerkrachten relationele en seksuele vorming geeft, vervalt het interview. De student kan dan bijvoorbeeld de vragen uit het interview gebruiken voor het maken van een analyse van de zelf gevonden materialen.

Zelfstudie-opdracht 2: Welke leerdoelen zijn er voor leerlingen in de verschillende leerjaren?

Leerdoel:	Studenten krijgen zicht op de verschillende leerdoelen van leerlingen in verschillende leerjaren op het gebied van relationele en seksuele vorming
Tijd:	45 minuten (in de klas)
Materiaal:	Internet, boeken en materialen uit de bibliotheek, demolessen lesmethode www.Kriebelsinjeboek.nl

Beschrijving

Geef studenten de volgende zelfstudie-opdracht

1. Ga op zoek naar materialen voor relationele en seksuele vorming op de basisschool.
2. Bekijk de verschillende onderwerpen waar les over gegeven kan worden.
3. Beschrijf de verschillende leerdoelen voor de leerlingen per leerjaar.

Terug in de klas

De studenten vertellen elkaar wat ze gevonden hebben. Stimuleer de reflectie op de materialen en de leerdoelen en vraag of de studenten een opbouwende lijn tussen de verschillende leerjaren zien. Laat de studenten centraal of in groepjes nadenken over de manier waarop zij een doorlopende leerlijn relationele en seksuele vorming zouden vormgeven.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Welke leerdoelen heb je gevonden?
- ▶ Op welke manier vormen deze leerdoelen een doorlopende leerlijn?
- ▶ Hoe sluiten de leerdoelen aan bij het ontwikkelingsniveau van de leerling?

2.5 Afsluitende werkvormen

Met de afsluitende werkvormen maken de studenten de balans op van wat ze geleerd hebben. Ze reflecteren even op het lesgeven over relationele en seksuele vorming. En bedenken wat ze nu anders aanpakken dan voor de les.

Afsluitende werkvorm 1: Interview elkaar

Leerdoel:	Studenten reflecteren op de les en maken de balans op
Tijd:	15 minuten
Materiaal:	Geen

Beschrijving

Geef de studenten de opdracht om elkaar in tweetallen te interviewen. De tweetallen vertellen na afloop van het interview plenair wat de ander geantwoord heeft.

De studenten vragen elkaar:

- ▶ Wat vond je van de les?
- ▶ Wat heeft je verbaasd?
- ▶ Wat wist je echt nog niet?

Afsluitende werkvorm 2: Wat heb ik geleerd?

Leerdoel:	Studenten reflecteren op de les en hun persoonlijke leerdoelen
Tijd:	15 minuten
Materiaal:	Flap-over, stiften, inhoud van de SBL-competenties

Beschrijving

Geef de studenten de opdracht om voor zichzelf te reflecteren welke raakvlakken de les heeft met de SBL-competenties. Hang in de klas de zeven SBL-competenties op flap-overs door het lokaal. Geef de studenten de opdracht om bij de competentie waar zij aan gewerkt hebben te schrijven wat ze geleerd hebben en hoe ze aan deze competentie gewerkt hebben.

3 Achtergrondinformatie

Websites

www.weekvandelentekriebels.nl

De Week van de Lentekriebels is een nationale projectweek waarin in het basisonderwijs een hele week relationele en seksuele vorming gegeven wordt.

www.seksuelevorming.nl

Deze website biedt een overzicht van actualiteiten, thema's en lesmateriaal seksuele en relationele vorming. Daarnaast biedt deze site adviezen en ondersteuning voor leerkrachten in het onderwijs.

Literatuur

Rutgers WPF. (2011). *Richtlijn seksuele en relationele vorming. Visie, doelen en uitgangspunten*. Utrecht: Rutgers WPF.

De 'Richtlijn seksuele en relationele vorming' biedt een kader voor iedereen die kinderen wil ondersteunen bij een gezonde seksuele ontwikkeling. De brochure is een samenvatting van de richtlijn die door de Europese afdeling van de WHO is opgesteld, in samenwerking met de Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung.

Rutgers WPF (2011). *De seksuele ontwikkeling van kinderen (0-18 jaar) en wat ouders kunnen doen*. Utrecht: Rutgers WPF.

'De seksuele ontwikkeling van kinderen (0-18 jaar), en wat ouders kunnen doen' is speciaal bedoeld voor laagopgeleide en allochtone ouders. In tekst en illustraties worden de verschillende seksuele ontwikkelingsfasen uitgelegd die kinderen doorlopen. De brochure gaat ook in op de rol die ouders (bewust en onbewust) spelen in de seksuele opvoeding.

Linssen-Meijer, M. (2011). *Seksuele opvoeding in het basisonderwijs. In de klas*.

Dit artikel is bedoeld als leidraad om seksualiteit te integreren in de normale opvoeding, waardoor het luchtig en vanzelfsprekend wordt. Het artikel gaat over het bespreekbaar maken van de positieve kanten van seksualiteit, met de leerkracht, met de ouders en natuurlijk met de kinderen.

BOEKENLIJST: <https://www.weekvandelentekriebels.nl/leerkrachten/aanvullende-materialen>

Online lesmateriaal

Kriebels in je buik: www.kriebelsinjebuik.nl

Kriebels in je buik is een online lesmethode voor relationele en seksuele vorming in groep 1 tot en met 8. Met leuke interactieve werkvormen op het digibord. De lessen volgen de seksuele ontwikkeling van kinderen

en zijn zelf samen te stellen uit vaste en optionele onderdelen.

De lessen ondersteunen de leerlingen bij hun seksuele ontwikkeling, passend bij de leeftijd en belevingswereld. Ze zijn onderverdeeld in vier thema's:

- ▶ Lichamelijke ontwikkeling en zelfbeeld
- ▶ Voorplanting en gezinsvorming
- ▶ Sociale en emotionele ontwikkeling
- ▶ Seksuele weerbaarheid

Specifieke thema's die aan bod komen, zijn: het eigen lichaam, zelfbeeld, verschillen tussen jongens en meisjes, bloot zijn, vriendschap, verliefdheid, verkering, relatievorming, seksuele diversiteit, veranderingen in de puberteit, voortplanting, zwangerschap, bevalling, seksualiteit, zelfbevrediging, media, weerbaarheid, wensen en grenzen, seksueel grensoverschrijdend gedrag, anticonceptie en soa.

In de algemene introductie komen het belang van seksuele en relationele vorming in het basisonderwijs, de randvoorwaarden en aandachtspunten voor de voorbereiding en uitvoering van de lessen aan de orde.

Dokter Corrie: www.schooltv.nl/programma/dokter-corrie/

Leerkrachten kunnen tijdens de lessen gebruik maken van filmpjes van dokter Corrie. Dokter Corrie heeft ook een eigen website www.zapp.nl/de-dokter-corrie-show/ en digitaal lesmateriaal <https://www.schooltvwebshop.nl/abonnement-dokter-corrie-2016-2017>

Liefdesplein: www.schooltv.nl/programma/liefdesplein/

Er is veel meer dan alleen 'de bloemetjes en de bijtjes'. Alles weten over liefde, enzo? Bekijk Schooltv-Liefdesplein!

Module 4: Afstemming met het team en de omgeving

*Bram is mein beste vriend
hij is aardig en mooi
aangekleet
ik zoen hem graag*

Sybren, 7 jaar

1 Over de module

1.1 Waarom deze module?

Op elke school wordt relationele en seksuele vorming anders gegeven. De ene school besteedt er vanaf de kleuterklassen veel aandacht aan, andere scholen besteden alleen in groep 8 een uurtje aan 'de pubertijd'. Studenten verwerven als (toekomstig) leerkracht een plekje in een team. In dit team van leerkrachten zullen de meeste studenten te maken krijgen met situaties rond het thema relaties en seksualiteit. Ook als stagiair(e) krijgen studenten met situaties rondom het thema seksualiteit te maken en hebben hier vaak vragen over. Ze zoeken tijdens hun stage naar een manier om een plek binnen het team te verwerven en met het team af te stemmen.

De (aankomende) leerkrachten maken samen de school. Door een gezamenlijke visie te ontwikkelen en uit te dragen, gezamenlijk draagvlak te ontwikkelen voor seksuele vorming en hierin met elkaar af te stemmen, ontstaat een heldere schoolcultuur. Leerlingen, ouders en leerkrachten weten zo waar ze aan toe zijn: wat doen wij als school, hoe gaan we met bepaalde zaken om, wat willen we kinderen meegeven, wat zijn onze omgangsnormen? Omdat relationele en seksuele vorming voor leerkrachten en ouders soms een gevoelig onderwerp is, zijn een heldere visie en goede communicatie belangrijk.

Met de werkvormen in **Module 4: Afstemming met het team en de omgeving** vormt de student een eigen visie op relationele en seksuele vorming. Ook leert de student deze visie uit te dragen en te bespreken met andere leerkrachten in het team en (wijk)organisaties waarmee samengewerkt kan worden.

'Ik heb tijdens mijn stage in vier groepen meegedraaid. Het viel me op dat elke leerkracht anders over relationele en seksuele vorming dacht. Ik vond het niet mijn plaats om dat met het team te bespreken, maar ik vond het wel onduidelijk voor de leerling. Ik weet niet hoe ik dit als leerkracht met het team zou bespreken.'

1.2 Leerdoelen

Module 4: Afstemming met het team en de omgeving heeft als hoofddoel dat de student een rol kan spelen in visie en beleidsontwikkeling, teamvorming en samenwerking met externe organisaties op het terrein van relationele en seksuele vorming. Dit hoofddoel valt uiteen in drie leerdoelen voor de studenten.

- ▶ **Leerdoel 4a:** De pabostudent heeft een beeld van de sociale kaart in de omgeving van de stageschool (extern) en kent de (beleids)protocollen van de stageschool en eventuele scholenstichting (intern).
 - ▶ **Leerdoel 4b:** De pabostudent ontwikkelt een eigen visie op relationele en seksuele vorming in het basisonderwijs en is zich bewust van de verantwoordelijkheid van de leerkracht op dit vlak.
 - ▶ **Leerdoel 4c:** De pabostudent kan het belang van relationele en seksuele vorming bespreken in het docententeam en weet waar zijn of haar eigen drempels liggen om relationele en seksuele vorming bespreekbaar te maken.
-

SBL-competentie

In deze module werkt de student aan de SBL-competenties 5, 6 en 7.

- ▶ **SBL-competentie 5:** Competent in het samenwerken met collega's in een schoolteam
Een leraar die competent is in het samenwerken met collega's, zorgt ervoor dat zijn werk en dat van zijn collega's op school goed op elkaar afgestemd zijn. Hij draagt ook bij aan het goed functioneren van de schoolorganisatie.
- ▶ **SBL-competentie 6:** Competent in het samenwerken met de omgeving
Een leraar die competent is in het samenwerken met de omgeving, zorgt ervoor dat zijn professionele handelen en dat van anderen buiten de school (ouders, instanties) goed op elkaar afgestemd zijn.
- ▶ **SBL-competentie 7:** Competent in reflectie en ontwikkeling
Een leraar die competent is in reflectie en ontwikkeling, denkt na over zijn beroepsopvattingen en bekwaamheid en is voortdurend bezig zich verder te ontwikkelen en te professionaliseren.

Kerdoelen

- ▶ **Kerdoel 34:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: mens en samenleving
De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.
- ▶ **Kerdoel 37:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: mens en samenleving
De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
- ▶ **Kerdoel 38:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: mens en samenleving
De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen, met daarbij aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit.
- ▶ **Kerdoel 41:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: natuur en techniek

De leerlingen leren over de bouw van planten, dieren en mensen en over de vorm en functie van hun onderdelen.

2 De werkvormen

2.1 Inleidende werkvormen

De inleidende werkvormen introduceren de 'Afstemming met het team en de omgeving' en relateren dit aan relationele en seksuele vorming.

Inleidende werkvorm 1: Teamgevoel

Leerdoel:	Studenten maken kennis met het teamgevoel en de meerwaarde van het samenwerken in een team
Tijd:	15 minuten
Materiaal:	Geen

Beschrijving

Laat de studenten in tweetallen nadenken over een moment waarop zij in teamverband een prestatie hebben neergezet die een echt 'teamgevoel' gaf. Stel vragen als: wat gebeurde er precies, wat voelde je, wat was ervoor nodig om dit teamgevoel te creëren?

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Wat is teamgevoel?
- ▶ Waarom is een goed teamgevoel belangrijk? Of: Wat is de meerwaarde van goede samenwerking in het team?

Vul eventueel aan met de informatie over een heldere schoolcultuur: leerlingen, ouders en leerkrachten weten zo waar ze aan toe zijn. Wat doen wij als school, hoe gaan we met bepaalde zaken om, wat zijn onze omgangsnormen? Omdat relationele en seksuele vorming een onderwerp is waarbij persoonlijke waarden en normen een rol spelen, zullen ouders en leerkrachten behoefte hebben aan een heldere visie.

Inleidende werkvorm 2: De gezonde school

Leerdoel:	Studenten maken kennis met het teamgevoel en de meerwaarde van het samenwerken in een team
Tijd:	20 minuten
Materiaal:	website www.gezondeschool.nl en filmfragment werkwijze Gezonde School

Beschrijving

Bekijk het volgende filmfragment: www.youtube.com/watch?v=HE8XssLTCy8 Studenten schrijven tijdens het kijken naar het filmfragment argumenten op waarom het van belang is een gezondheidsthema op een integrale en structurele manier aan te pakken.

Bespreek de argumenten met de studenten. Wat moet er gebeuren om het thema 'relationele en seksuele vorming' op

een structurele manier aan te pakken?

2.2 Casus

De casus Sexy kleding is een voorbeeld van een situatie in de klas waarin seksualiteit een rol speelt. De casus biedt aanknopingspunten om met studenten in gesprek te gaan over een visie op relationele en seksuele vorming en hoe deze te bespreken met andere leerkrachten in het team. De alternatieve casus kan aansluiten bij Module 5 Omgaan met ouders.

Casus Sexy kleding

Juf Joke is 27 en werkt sinds een half jaar in groep 5. Ze heeft het goed naar haar zin. Joke vindt dat één leerling, Jessica, té sexy kleding voor haar leeftijd draagt. Ze komt naar school met schoenen met een hak, korte rokjes en kleine hemdjies. Achter haar rug om wordt ze weleens uitgelachen door de andere kinderen. Vandaag is Jessica jarig. Jessica komt de klas binnen met opgestoken haar en make-up op haar gezicht. Ook draagt ze een panty en hoge laarzen met een hak. Juf Joke geeft een vrolijke draai aan de feiten. 'Wat heb jij een mooie outfit voor je verjaardag aan!' en sust zo het geroesemoes in de klas.

Juf Joke besluit om Jessica na schooltijd even apart te nemen. Ze zegt tegen Jessica: 'Ik vind het erg leuk dat je zo je best gedaan hebt om er mooi uit te zien voor je verjaardag. Ik merk dat ik je kleding zelf eigenlijk meer bij een ouder meisje vind passen en dat sommige andere kinderen dat ook vinden. Hoe is dat voor jou, merk je dat weleens?' Jessica zegt: 'Ik vind dat niet leuk, maar ik kan er toch niks aan doen'. Jessica vertelt dat haar vader vindt dat ze er op haar verjaardag extra feestelijk uit hoort te zien en daar horen hakken en make-up bij.

Mogelijke uitbreiding

Juf Joke besluit de situatie in de teamvergadering met haar collega's te bespreken. Juf Joke wil het onderwerp bij de ouders aansnijden, maar wil weten wat de school hiermee kan doen. Om een onderwerp als dit met ouders te bespreken, heeft ze behoefte aan een standpunt van de school. In de vergadering blijken collega's van mening te verschillen: 'Het is absurd dat ouders hun kind zo kleden, daar moeten we iets van zeggen', 'Dat is toch volledig onschuldig op die leeftijd', 'We laten het kind in de steek als we hier niet iets aan doen', 'Als we ons daar mee gaan bemoeien, waar houdt het dan op?'

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Op welke manieren kan juf Joke op deze situatie reageren?
- ▶ Welke manier spreekt jou persoonlijk het meest aan? Waarom?
- ▶ In hoeverre vind jij dat een school zich moet bemoeien met de kleding van leerlingen?
- ▶ Welke stappen kan het team zetten om tot een afgewogen standpunt op dit vlak te komen?
- ▶ Hoe kan juf Joke het gesprek in het team structureren?
- ▶ Als er sprake is van duidelijk beleid op de school, wat kan dat beleid juf Joke bieden in deze situatie? (Elementen voor visie en beleid zijn bijvoorbeeld: gedragsregels, omgangsregels, kleding, maar ook bepaalde waarden en normen zoals respect voor elkaar en het vergroten van weerbaarheid).

Casus Porno in de kleedkamer

De casus Porno in de kleedkamer is een voorbeeld van een situatie waarin seksualiteit een rol speelt. De casus biedt aanknopingspunten om met studenten in gesprek te gaan over een visie op relationele en seksuele vorming en hoe deze te bespreken met andere leerkrachten in het team.

Meester Achmed werkt in groep 7. Na de gymles merkt hij dat de jongens nogal onrustig uit de kleedkamer komen. Hij besluit de kat uit de boom te kijken en even later komt de aap uit de mouw. De jongens hebben op hun mobiele telefoons naar porno gekeken. Ze scheppen er behoorlijk over op. Michael trekt zich een beetje terug uit het gesprek. Meester Achmed besluit het gesprek om te buigen naar een les relationele en seksuele vorming. Hij praat verder met de klas over seksueel getinte beelden in de media.

De volgende dag spreekt de moeder van Michael meester Achmed aan. Michael was helemaal van slag toen hij thuiskwam. Michael heeft zijn moeder verteld dat de jongens op hun telefoon porno keken. Hij vond dat niet fijn en wilde niet meekijken, waardoor hij buiten de groep viel. De moeder van Michael wil weten wat het schoolbeleid is op dit soort zaken. Ze vindt het niet fijn dat haar zoon zich buitengesloten voelt. En porno kijken op school, dat valt toch onder de verantwoordelijkheid van de school? Meester Achmed besluit de situatie met zijn team te bespreken.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Op welke manier kan meester Achmed dit aanpakken?
- ▶ Welke manier spreekt jou persoonlijk het meest aan? Waarom?
- ▶ In hoeverre moet de school zich volgens jou bemoeien met wat er in de kleedkamer of op het schoolplein gebeurt?
- ▶ Welke stappen kan het team zetten om tot een afgewogen standpunt te komen?
- ▶ Hoe kan meester Achmed dit gesprek in het team structureren?
- ▶ Welke ondersteuning kan een duidelijk schoolbeleid meester Achmed bieden in deze situatie?

Casus Fietsenhok

De casus Fietsenhok is een voorbeeld van een situatie waarin seksualiteit een rol speelt. De casus biedt aanknopingspunten om met studenten in gesprek te gaan over een visie op relationele en seksuele vorming en over seksuele grensoverschrijding.

Juf Linda werkt in groep 5. In de grote pauze komt één van haar leerlingen naar haar toe. De leerling heeft gezien dat haar klasgenoot, uit groep 5, Celine haar broek heeft uit gedaan in het fietsenhok terwijl een jongen uit groep 8 toekeek.

Juf Linda besluit dit met Celine te bespreken. Als juf Linda haar vraagt naar het incident barst Celine in huilen uit. Ze wilde haar broek helemaal niet uit doen, maar de jongen uit groep 8 zei dat hij anders een vervelende roddel over haar zou verspreiden.

Juf Linda besluit meteen actie te ondernemen en in gesprek te gaan met de leerkracht van groep 8 en de ouders van de betrokken kinderen. Ook wil ze de situatie in het team bespreken.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Beoordeel het gedrag. Is dit gedrag toelaatbaar of gaat dit te ver? (denk aan de verschillende categorieën van het Vlaggensysteem)

- ▶ Op welke manier kan juf Linda dit aanpakken?
- ▶ Welke manier spreekt jou persoonlijk het meest aan? Waarom?
- ▶ In hoeverre moet de school zich volgens jou bemoeien met wat er op het schoolplein gebeurt?
- ▶ Welke stappen kan het team zetten om tot een afgewogen standpunt te komen?
- ▶ Hoe kan juf Linda dit gesprek in het team structureren?
- ▶ Welke ondersteuning kan een duidelijk schoolbeleid juf Linda bieden in deze situatie?

Casus Transgender

De casus Transgender is een voorbeeld van een situatie waarin gender een rol speelt. De casus biedt aanknopingspunten om met studenten in gesprek te gaan over een visie op relationele en seksuele vorming en over genderdiversiteit.

Meester Joop werkt in groep 4. In zijn klas zit Milan. Milan is een wat stillere jongen met lang haar. Meester Joop heeft al eerder een paar gesprekken gehad met de moeder van Milan. Ze vertelde dat Milan al een tijdje niet zo lekker in zijn vel zit. Milan heeft vanaf dat hij 6 jaar was al vaak gezegd dat hij liever een meisje wilde zijn. Zijn ouders hebben al een aantal gesprekken gehad bij de transgenderpoli van het VUmc. Thuis mag hij een jurk aan en dan bloeit hij helemaal op. Het zorgt voor veel strubbelingen als Milan in jongenskleren naar school moet. Meester Joop krijgt een telefoontje van de moeder van Milan met de vraag of Milan voortaan in meisjeskleren naar school kan. Meester Joop besluit om dit in het team te bespreken.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Op welke manier kan meester Joop dit aanpakken (denk aan de leerlingen en ouders)?
- ▶ Welke manier spreekt jou persoonlijk het meest aan? Waarom?
- ▶ Hoe kan meester Joop dit gesprek in het team structureren?

2.3 Meningsvormende werkvormen

De meningsvormende werkvormen kunnen in de klas gebruikt worden om studenten te voorzien van informatie en tools om de opdrachten uit Onderzoek in de praktijk uit te voeren. Ook zijn de werkvormen bedoeld om de studenten tijdens de les te enthousiasmeren voor het onderwerp relationele en seksuele vorming.

Klassikale werkvorm 1: Casus in team bespreken

Leerdoel:	Studenten krijgen zicht op verschillende visies over relationele en seksuele vorming in het basisonderwijs en het belang van draagvlak en een teamvisie
Tijd:	30 minuten
Materiaal:	Digitaal schoolbord of flap-over

Beschrijving

Geef studenten de volgende opdracht

Bedenk en beschrijf voor jezelf één situatie of casus waar je tijdens je stage tegenaan gelopen bent. Beantwoord voor deze casus de volgende vragen:

- ▶ Hoe zou je deze casus in het team kunnen bespreken?
- ▶ Welke competenties heb je daarvoor nodig?

- ▶ Wat zie je als mogelijke knelpunten?
- ▶ En hoe denk je die op te kunnen lossen?
- ▶ Hoe creëer je draagvlak bij je team om het 'probleem' structureel aan te pakken.

Terug in de klas

Laat de studenten een kleine groep vormen. Ze beantwoorden de vraag hoe zij de casus in het team zouden bespreken en wisselen verschillende ervaringen en manieren met elkaar uit. Sluit de werkvorm vervolgens centraal af. Bijvoorbeeld door op een flap-over of digitaal schoolbord de verschillende mogelijkheden te inventariseren of door de groepen kort de uitkomsten aan elkaar te laten presenteren.

Klassikale werkvorm 2: Samen een schoolvisie ontwikkelen

Leerdoel: Studenten ontwikkelen een visie op relationele en seksuele vorming op school en weten anderen te overtuigen van het belang ervan

Tijd: 30 minuten (voorbereidingstijd: lezen van achtergrondinformatie)

Materiaal: Digitaal schoolbord of flap-over, stiften

Beschrijving

Laat de studenten in groepjes uit elkaar gaan. Geef ze de opdracht mee om een schoolvisie over relationele en seksuele vorming te ontwikkelen. Geef daarbij de volgende vragen mee om in kleine groepen te beantwoorden:

- ▶ Waarom zou je als school aan relationele en seksuele vorming doen?
- ▶ Wat zouden tegenargumenten kunnen zijn van toekomstige collega's?
- ▶ Welke weerstanden zijn er op scholen om hier iets mee te doen?
- ▶ Welk seksueel gedrag vinden we ontoelaatbaar en welk gedrag willen we vooral bevorderen?
- ▶ Wat wil je met relationele en seksuele vorming bereiken? Met andere woorden: wat is je doel?
- ▶ Hoe kun je dat doel bereiken?
- ▶ Wat moet je daarvoor doen?
- ▶ Wat kan hierbij de rol van de school en de ouders zijn?

Vraag de studenten om de antwoorden op deze vragen te beschrijven en zich zo een visie te vormen op relationele en seksuele vorming op het basisonderwijs.

Terug in de klas

Laat de studenten de schoolvisies aan elkaar presenteren en op die manier ervaringen uitwisselen. Sluit de werkvorm centraal af. Bijvoorbeeld door op een flap-over of digitaal schoolbord de verschillende mogelijkheden te inventariseren of door de groepen kort de uitkomsten aan elkaar te laten presenteren. Studenten kunnen op de website www.seksuelevorming.nl/visie-en-beleid/visie een voorbeeldvisie van een school bekijken.

2.4 Onderzoek in de praktijk

Met Onderzoek in de praktijk in Module 4 Afstemming met het team en de omgeving vormt de student een eigen visie op relationele en seksuele vorming. Daarnaast leert de student deze visie te bespreken met andere leerkrachten in het team en gebruik te maken van andere (wijk)organisaties.

Tip van een docent:

Mail de opdracht voorafgaand aan de les rond, dan kan de opdracht direct in de les worden nabesproken. Deze opdrachten geven dan echt een verdieping.

Onderzoek in de praktijk 1: Interview met de directeur

Leerdoel:	Studenten leren zich onderzoekend op te stellen op school. Ze krijgen zicht op de visie en het beleid van de school op het gebied van relationele en seksuele vorming
Tijd:	45 minuten (in de les, exclusief de stage-opdracht)
Materiaal:	Eventueel gebruik maken van de schoolgids/schoolplan/schoolprotocol, achtergrondinformatie, stellingen (zie hieronder)

Verwijzing naar

- ▶ www.seksuelevorming.nl
- ▶ www.Kriebelsinjeboek.nl
- ▶ www.weekvandelentekriebels.nl

Beschrijving

Geef studenten de volgende zelfstudieopdracht

Lees op de websites hoe scholen een visie of beleid kunnen vormen over relationele en seksuele vorming. Omschrijf kort welke visie jou aanspreekt en waarom.

Geef studenten de volgende onderzoeksopdracht

Vraag bij de directeur/directrice op je stageschool naar de visie en het beleid van de school op het terrein van relationele en seksuele vorming. Hoe kijkt de school aan tegen relationele en seksuele vorming op de basisschool, vanaf welke groepen vindt de school het belangrijk om hier aandacht aan te besteden, ziet de school dit als een taak voor de school (waarom wel/niet), wat kan de school zelf doen en wat is volgens de school een taak voor de ouders? Omschrijf kort wat je aanspreekt in de visie & het beleid van de school. In welke situaties zouden deze visie en beleid leerkrachten kunnen ondersteunen?

Terug in de klas (verschillende opties)

- ▶ Studenten presenteren wat zij op hun stageschool zijn tegengekomen.
- ▶ Studenten wisselen in groepjes uit wat zij op hun school hebben aangetroffen. Welke overeenkomsten en verschillen komen zij tegen tussen de scholen?
- ▶ Werk met stellingen om de discussie over de visie op relationele en seksuele vorming onder studenten te stimuleren. Deze werkvorm kan ook in een docententeam gebruikt worden.
- ▶ Op welke manier vinden studenten dat er op een school het beste met relationele en seksuele vorming omgegaan kan worden? En waarom? Kunnen ze dit onderbouwen vanuit de literatuur?

Stellingen

Werkwijze

Geef alle studenten de acht stellingen. Eén student begint de eerste stelling voor te lezen en reageert er zelf eerst op. Daarna mogen de anderen reageren. Vervolgens gaat de volgende student verder met de volgende stelling.

1. In de onderbouw zijn de kinderen nog te jong voor relationele en seksuele vorming.
2. Praten over seksualiteit met kinderen stimuleert alleen maar hun nieuwsgierigheid.
3. Seksuele voorlichting is uitsluitend een taak van de ouders, niet van de school.
4. Seksualiteit gaat eigenlijk alleen maar over geslachtsgemeenschap en voortplanting.
5. Kinderen op de basisschool zijn nog niet seksueel actief, pas op de middelbare school is seksuele vorming van belang.
6. Als leerlingen 'per ongeluk' op een sekswebsite komen, vind ik dat niet erg.
7. Homoseksualiteit hoort niet per definitie bij relationele en seksuele voorlichting.
8. Seksualiteit moet binnen seksuele voorlichting onlosmakelijk gekoppeld worden aan liefde.

Onderzoeksoopdracht in de praktijk 2: Relationele en seksuele vorming bespreekbaar maken in het team

Leerdoel:	Studenten krijgen zicht op de eigen vermogens om relationele en seksuele vorming in het team bespreekbaar te maken en verschillende werkvormen die daarin kunnen ondersteunen
Tijd:	45 minuten (in de les, exclusief de zelfstudie- en stage-opdrachten)
Materiaal:	Achtergrondinformatie seksuelevorming.nl , de lesmethode 'Kriebels in je buik' en informatie uit de algemene inleiding van Kriebels in je buik

Beschrijving

Geef studenten de volgende zelfstudieopdracht

Lees de informatie met tips en tricks over hoe je seksuele vorming in een team bespreekbaar kunt maken. De informatie bevat verschillende voorbeelden en werkvormen die ingezet kunnen worden tijdens een teamvergadering als het onderwerp eenmaal ter sprake is gebracht. Wat heb je nieuw ontdekt uit deze informatie? Welke werkvormen spreken je aan? Welke zie je jezelf toepassen in het team? Waarom? Welke minder? Waarom?

Geef studenten de volgende opdracht

Breng naar aanleiding van een casus het onderwerp relationele en seksuele vorming ter sprake bij je stagebegeleider of leerkracht of bespreek de casus tijdens een teamvergadering.

Beschrijf na afloop

- a. Wat deed je precies en welk gevolg had dat?
- b. Waar ben je tevreden over? Waarom?
- c. Wat zou je een volgende keer anders doen en waarom?
- d. Wat heeft je getroffen in het gesprek? Waarom?

Terug in de klas

- ▶ Studenten brengen in de les de werkvorm in die hen het meest heeft aangesproken uit de literatuur. Zij proberen die uit in kleine groepen.
- ▶ In een binnen-buitenkring oefenen de studenten met het ter sprake brengen van een gesprek in het team.
- ▶ Studenten praten na over hun ervaringen in de stage: 'Was het mogelijk om dit onderwerp te bespreken?, Hoe voelde je je?, Welke reacties kreeg je?' Laat ze in groepjes het antwoord op hun opdrachten uitwisselen.

Onderzoeksopdracht in de praktijk 3: Een sociale kaart maken

Leerdoel:	Studenten onderzoeken de omgeving van de school, maken een sociale kaart en ontdekken wanneer deze betekenisvol/buikbaar kan zijn
Tijd:	45 minuten (in de les)
Materiaal:	Websites, schoolgids, gemeentegids, protocollen

Beschrijving

Geef studenten de volgende onderzoeksopdracht

Onderzoek hoe de zorgstructuur op je stageschool eruit ziet: wie heeft welke verantwoordelijkheid in welke situaties?

- ▶ Zoek naar (wijk)organisaties in de omgeving van de school die bezig zijn met relationele en seksuele vorming, seksuele gezondheid, gezonde groei en ontwikkeling van kinderen, ondersteuning van opvoeding aan ouders, seksueel misbruik, seksuele intimidatie van een kind in de klas etc. Welke organisaties zijn er allemaal? In welke situaties worden zij geraadpleegd? Met welke organisaties heeft de school contact? Op welke manier kunnen de organisaties een rol spelen bij relationele en seksuele vorming op de basisschool (bijvoorbeeld GGD'en, Centra Jeugd & Gezin, Jeugdgezondheidszorg, Veilig thuis, wijkcentra of zorginstellingen)? De Jeugdgezondheidszorg werkt met een richtlijn seksuele ontwikkeling 0-18 jarigen. Hierin staan relevante thema's en tools voor de ondersteuning van kinderen bij gezonde en veilige ontwikkeling en signalering seksueel gedrag.
- ▶ Zet de organisaties in een overzichtelijke kaart. Bijvoorbeeld een regionale materkaart. En maak op de kaart zichtbaar wat de organisaties doen en wat ze voor de school kunnen betekenen.

Terug in de klas

- ▶ Laat de studenten in groepjes de zorgstructuur van hun stagescholen naast elkaar leggen. Waar zit overlap, waar is juist sprake van verschillen?
- ▶ Laat de studenten in groepjes de sociale kaarten van de stagescholen naast elkaar leggen. Welke overlap is er, welke verschillen zie je? Is er op alle scholen sprake van contact met bepaalde organisaties in het kader van relationele en seksuele vorming? Is dat op de ene school intensiever dan op de andere? Hoe komt dat?
- ▶ Laat de studenten nadenken over de vraag wat de nieuwe informatie voor hen concreet betekent. Wat verandert er in je handelen als je hiervan op de hoogte bent? Op welke momenten zou het kunnen helpen dat je op de hoogte bent van organisaties rond de school of structuren binnen de school?

2.5 Afsluitende werkvormen

De afsluitende werkvormen hebben als doel om de studenten kort te laten reflecteren op de les en de balans op te laten maken van wat ze geleerd hebben.

Afsluitende werkvorm: 10 woordenspel

Leerdoel:	Studenten reflecteren op de les
Tijd:	15 minuten

Materiaal: Papier + pen

Beschrijving

Vraag de studenten om in tien woorden op te schrijven: 'Waarom is bij relationele en seksuele vorming samenwerking in het team van leerkrachten onmisbaar?' Als elke student tien woorden heeft bedacht, delen de studenten hun inzicht centraal met elkaar.

Afsluitende werkvorm 2: Interview met elkaar

Leerdoel: Studenten reflecteren op de les en maken de balans op

Tijd: 15 minuten

Materiaal: Geen

Beschrijving

Laat de studenten elkaar in tweetallen interviewen. De tweetallen vertellen na afloop van het interview plenair wat de ander geantwoord heeft. De studenten vragen elkaar:

- ▶ Wat vond je van de les?
- ▶ Wat heeft je verbaasd?
- ▶ Hoe wil je dat het beleid op jouw toekomstige werkplek is vormgegeven en wat is jouw rol hierin?

3 Achtergrondinformatie

Websites

www.seksuelevorming.nl

Studenten kunnen op seksuelevorming.nl informatie vinden over een visie op relationele en seksuele vorming op de basisschool. Voor verantwoording en onderbouwing.

www.gezondeschool.nl

Een Gezonde School in het primair onderwijs stimuleert op een integrale en structurele manier de gezondheid van leerlingen en schoolpersoneel.

www.sense.info

Sense is het centrum voor seksuele gezondheid. Jongeren vanaf 12 jaar kunnen er anoniem terecht met vragen over soa, zwangerschap, anticonceptie en seksualiteit.

www.weekvandelentekriebels.nl/leerkrachten/hoe-verder-na-de-week

Het gezamenlijk met een team formuleren van een visie en het opnemen van een aantal doelen in het schoolbeleid dragen bij aan een betere relationele en seksuele vorming. Het maakt het voor het docententeam en de directie makkelijker om met ouders te praten, als dit vanuit een gezamenlijke visie gebeurt.

Literatuur

Rutgers WPF. (2011). *Richtlijn seksuele en relationele vorming. Visie, doelen en uitgangspunten*. Utrecht: Rutgers WPF.

De 'Richtlijn seksuele en relationele vorming' biedt een kader voor iedereen die kinderen wil ondersteunen bij

een gezonde seksuele ontwikkeling. De brochure is een samenvatting van de richtlijn die door de Europese afdeling van de WHO is opgesteld, in samenwerking met de Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung.

Stichting leerplanontwikkeling (2009). Leerplan in ontwikkeling. Is hier recente info over?

De titel van dit boek verwijst zowel naar de inhoudelijke dynamiek die er voortdurend is in allerlei leerplankwesties als ook naar het voortschrijdend denken over begrippen en benaderingen van leerplanontwikkeling. Veranderingen in de samenleving vragen steeds om nieuwe kennis en vaardigheden en daarmee om een blijvende ontwikkeling van ons onderwijs. Hoe verloopt dit proces van leerplanontwikkeling? Wat is eigenlijk een leerplan? En wat draagt het bij aan de kwaliteit van leerplanproducten? Deze vragen staan centraal in dit boek.

Module 5: Omgaan met ouders

Zoenen

Ooit gezoend?

Ik nog nooit

Nou, het komt nog

ooit.....

Lieke, 11 jaar

1 Over de module

1.1 Waarom deze module?

Steeds meer basisscholen zien het belang in van relationele en seksuele vorming voor jonge kinderen. Toch zijn er ook nog steeds veel scholen die het lastig vinden om hier handen en voeten aan te geven. Barrières: de handelingsverlegenheid bij leerkrachten en de angst voor negatieve reacties van ouders.

Door ouders vroeg te betrekken en te informeren over het belang van relationele en seksuele vorming op de basisschool kunnen weerstanden weggenomen worden. Veel ouders hebben zelf ook behoefte aan informatie en willen graag ervaringen en zorgen over dit onderwerp met andere ouders of met de school delen. Daarnaast blijkt uit de praktijk en uit een effectstudie dat bijna alle ouders aandacht voor dit onderwerp in het onderwijs toejuichen en van belang vinden*. Ze vinden het belangrijk dat hun kinderen betrouwbare informatie krijgen, normen en waarden meekrijgen en vaardigheden opdoen om zich bijvoorbeeld weerbaar op te stellen.

De school is een goede ingang voor ouders om vragen te stellen over relaties en seksualiteit. Ouders willen bijvoorbeeld weten in welke groep welke onderwerpen aan bod komen. Zo kunnen zij hun eigen rol ook oppakken. Het gaat vooral om afstemming. Een goede samenwerking tussen ouders en school zorgt ervoor dat kinderen de informatie krijgen waar ze recht op hebben en dat ouders weten hoe ze thuis op het schoolprogramma kunnen aansluiten.

Module 5: Omgaan met ouders helpt de student om constructief ouders te betrekken en met hen samen te werken aan een gezonde seksuele en relationele ontwikkeling van hun kinderen.

Pabostudent:

'Op mijn stageschool hebben een jongen en een meisje elkaars geslachtsdelen bekeken tijdens een wc-bezoek. Het meisje heeft het thuis verteld en haar ouders waren erg geschrokken. Ze eisten dat de school het jongetje van school zou sturen.'

* Een effect- en procesevaluatie van de lespakketten *Relaties & Seksualiteit* en *'Lekker in je vel'*(2010) ResCon

1.2 Leerdoelen

Module 5: Omgaan met ouders heeft als hoofddoel dat de student in staat is constructief ouders te betrekken en met hen samen te werken, om een gezonde relationele en seksuele ontwikkeling van het kind te bevorderen. Dit hoofddoel valt uiteen in drie leerdoelen voor de studenten.

- ▶ **Leerdoel 5a:** De student heeft zicht op veelvoorkomende opvattingen over relationele en seksuele opvoeding van ouders.
 - ▶ **Leerdoel 5b:** De student kan een duidelijk onderscheid maken tussen de rol van ouders/opvoeders en de rol van de school op het gebied van relationele en seksuele vorming. Daarnaast is de student in staat zich professioneel op te stellen in de samenwerking met ouders op dit gebied.
-

- ▶ **Leerdoel 5C:** De student kan een constructief gesprek met ouders voeren over het belang en de inhoud van relationele en seksuele vorming van kinderen. Verder beschikt de student over handvatten om dit zowel individueel als in groepsverband met ouders te doen.

SBL-competentie

In deze module werkt de student aan de SBL-competenties 1, 6 en 7.

- ▶ **SBL-competentie 1:** Interpersoonlijk competent
Een leraar die interpersoonlijk competent is, zorgt ervoor dat er in zijn klas of lessen een goede sfeer van omgaan en samenwerken met zijn leerlingen heerst.
- ▶ **SBL-competentie 6:** Competent in het samenwerken met de omgeving
Een leraar die competent is in het samenwerken met de omgeving, zorgt ervoor dat zijn professionele handelen en dat van anderen buiten de school (ouders) goed op elkaar afgestemd is.
- ▶ **SBL-competentie 7:** Competent in reflectie en ontwikkeling
Een leraar die competent is in reflectie en ontwikkeling, denkt na over zijn beroepsopvattingen en bekwaamheid en is voortdurend bezig zich verder te ontwikkelen en te professionaliseren.

Kerdoelen

- ▶ **Kerdoel 34:** Oriëntatie op jezelf en de wereld – mens en samenleving
De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.
- ▶ **Kerdoel 37:** Oriëntatie op jezelf en de wereld – mens en samenleving
De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
- ▶ **Kerdoel 38:** Oriëntatie op jezelf en de wereld: mens en samenleving
De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen, met daarbij aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit.
- ▶ **Kerdoel 41:** Oriëntatie op jezelf en de wereld – natuur & techniek
De leerlingen leren over de bouw van planten, dieren en mensen en over de vorm en functie van hun onderdelen.

2 Werkvormen

2.1 Inleidende werkvormen

De inleidende werkvormen introduceren het onderwerp Omgaan met ouders. De werkvormen sluiten aan bij de leefwereld van de studenten. Ze zijn gericht op het verkennen van vaardigheden en manieren waarop de school ouders kan betrekken.

Inleidende werkvorm 1: Een brief schrijven aan ouders

Leerdoel: Studenten verkennen hun eigen vaardigheden en aarzelingen in het leggen van contact met ouders

Tijd: 15 minuten

Materiaal: Onderstaande inzending op Paboforum.nl

Beschrijving

Laat de studenten onderstaande vraag van een pabostudent lezen op Paboforum.nl:

Brief ouders blokstage

Door Eline

Ik ga na de herfstvakantie mijn blokstage in. Nu moet ik een brief voor ouders maken omdat ik een les relationele en seksuele vorming wil gaan geven. Ik heb tot nu toe nog nooit een brief voor ouders gemaakt. Hierdoor heb ik echt geen idee hoe ik ermee moet beginnen. Ik denk dat er wel ouders zullen zijn die hierop tegen zijn. Ik weet dat ik erin moet zetten dat ik hier drie lessen aan wil besteden. Maar wat ik er nog meer in moet zetten? Wie heeft hier ervaringen mee? En wie kan mij helpen :-(???)

Groetjes Eline

In tweetallen beantwoorden de studenten de volgende vragen

- ▶ Wat zou jij Eline adviseren?
- ▶ Welke informatie moeten de ouders zeker krijgen? Heb je zelf wel eens contact gehad met ouders in je stage? Hoe was dat?
- ▶ Waar ben je goed in en waar zie je tegenop als het gaat om contact met ouders?

De docent vraagt na afloop:

- ▶ Welke adviezen hadden jullie voor Eline?
 - ▶ Waarom is contact met ouders op de basisschool belangrijk?
-

Inleidende werkvorm 2: Ouders en de school

Leerdoel:	Studenten denken na over de manieren waarop school en ouders samenwerken in het belang van het kind
Tijd:	15 minuten
Materiaal:	Filmpje Carrousel ouders en de school

Beschrijving

Laat de studenten het filmpje over de Carrousel in Utrecht bekijken. Op deze school gaan ze op een heel specifieke wijze om met ouders.

De studenten krijgen de volgende kijkvragen mee:

- ▶ Wat doet de Carrousel aan ouderbetrokkenheid?
- ▶ Op welke manier versterkt de Carrousel het contact met ouders?
- ▶ Waarom?
- ▶ Wat spreekt jou aan in dit filmpje?

Bespreek de antwoorden met de studenten na afloop centraal na. Maak hier de link naar het belang van ouderbetrokkenheid en relationele en seksuele vorming. Vinden studenten het nodig om ouders hierbij te betrekken? En op welke manier kan een docent of school ouders betrekken bij het onderwerp?

Hoe kan de school ouders betrekken?

Achtergrondinformatie voor de pabodocent

- ▶ De school kan ouders betrekken bij het besluit om relationele en seksuele vorming te gaan geven
Ouders kunnen geïnformeerd worden, tijdens een ouderavond of via een artikel in de schoolkrant, over het belang van relationele en seksuele vorming op de basisschool. De school kan de ouders een stem geven en het draagvlak onder ouders onderzoeken. Bijvoorbeeld door een vragenlijst in het artikel op te nemen, een poll op het internet te zetten of door vragen tijdens de ouderavond te stellen. De ouders of ouderraad kunnen op deze manier betrokken worden bij het formuleren van een visie op relationele en seksuele vorming.
- ▶ De school kan ouders informeren over relationele en seksuele vorming
Ouders kunnen geïnformeerd en betrokken worden door voorafgaand aan de Week van de Lentekriebels een ouderavond te organiseren. De school brengt ouders op deze manier op de hoogte van wat de school van plan is, wat er gaat gebeuren en waarom. Ouders kunnen zich op deze manier voorbereiden en hun vragen stellen. In de praktijk blijkt dat ouders graag van tevoren hun vragen stellen en zorgen delen. Als ze weten wat de school doet en waarom, kunnen ze thuis inspelen op de situatie op school.
- ▶ De school kan een ouderavond organiseren om te laten zien wat de lessen hebben opgeleverd
Aan het eind van een project(week) of van de lessen kan een tentoonstelling voor ouders worden ingericht. Kinderen kunnen laten zien wat ze gedaan hebben en wat het hen heeft opgeleverd. Bijvoorbeeld via tekeningen, gedichten, verhalen, reacties van de leerlingen of via filmopnames tijdens lessen. Ouders zien op deze manier wat er op school gebeurd is en hoe kinderen en docenten dit hebben ervaren.
- ▶ De school kan ouders actief betrekken bij het onderwerp
Er zijn verschillende manieren om ouders te betrekken bij relationele en seksuele vorming op school. Op de website www.weekvandelentekriebels.nl is een aantal ideeën opgenomen om ouders op een positieve manier te betrekken. Juist door ouders te betrekken bij het onderwerp, kunnen ouders een beter beeld vormen van

wat de school voor ogen heeft en welke keuzes de school maakt voor de verschillende groepen.

- ▶ De school organiseert een themaweek: de Week van de Lentekriebels en sluit deze week feestelijk af met een tentoonstelling voor ouders.
- ▶ De school organiseert een voorleesdag op school. Ouders komen voorlezen uit een boek over liefde, vriendschap, verliefdheid en praten daarna met de klas.
- ▶ Een zwangere moeder of een moeder met een pasgeboren baby komt in de klas vertellen over zwangerschap, geboorte, de baby.
- ▶ De leerlingen krijgen de opdracht om hun eigen ouders te interviewen. Ze schrijven hierover een stukje in de schoolkrant.
- ▶ Ouders betrekken door ze een uitstapje naar de kinderboerderij (pasgeboren lammetjes) te laten begeleiden.
- ▶ Ouders als gastspreker op een ouderavond uitnodigen en ze vragen iets te vertellen over hun ervaringen met de seksuele opvoeding van hun kinderen.
- ▶ Een filmavond voor ouders organiseren, met aansluitend een discussie over verschillende meningen ten aanzien van seksuele opvoeding en de visie van de school.
- ▶ Ouders vragen een stuk te schrijven in de schoolkrant over het verschil tussen vroeger en nu, over ervaringen met hun eigen kinderen en/of ervaringen met (niet-)Nederlandse gebruiken rondom zwangerschap, geboorte, liefde, trouwen, samenwonen.
- ▶ De leerlingen krijgen een wegwerpcamera om een fotoreportage te maken over hun gezin, familie en de manier waarop ze samenwonen. De school organiseert vervolgens een tentoonstelling voor ouders, met een uniek kijkje in huis.
- ▶ De ouderraad organiseert samen met ouders een thema-avond over seksuele opvoeding en weerbaarheid van kinderen.

**Voor de campagne 'Maak seks lekker duidelijk' is een ouderavond ontwikkeld voor ouders van kinderen uit groep 7/8. De ouderavond is bedoeld om ouders te ondersteunen in de seksuele opvoeding van hun pubers. Het thema is 'weerbaarheid'. Op de website www.uwkindenseks.nl vind je meer informatie, [het draaiboek](#) en de overige materialen (film en PowerPoint)*

2.2 Casus

De casus Waar was ik toen ik nog niet geboren was? geeft een voorbeeld van een situatie waarin het betrekken van ouders een rol speelt. De casus biedt aanknopingspunten om met studenten in gesprek te gaan over situaties waarin je ouders kunt betrekken. Laat de studenten eerst het filmpje bekijken: <http://www.schooltv.nl/video/waar-ik-was-toen-ik-nog-niet-geboren-was/>

Casus Waar was ik toen ik nog niet geboren was?

De school werkt mee aan de Week van de Lentekriebels. De hele school staat een week lang in het teken van 'relaties en seksualiteit'. Ook groep 3 doet mee aan de week. (Demo)les 'Hoe ben jij geboren?'. Juf Tineke laat op het digitaal schoolbord het filmpje zien. De juf vertelt de kinderen hoe de baby in de buik komt en van het zaadje van papa en het eitje van mama. Anna, één van de kinderen uit de klas, heeft het hele verhaal opgewonden thuis verteld en gevraagd of papa en mama ook wel eens 'blij en bloot' zijn in het grote bed en wanneer er dan een broertje of zusje komt. De vader van Anna weet niet zo goed te reageren op deze vraag. De vader vraagt aan juf Tineke (groep 3) wat er eigenlijk precies in de les gebeurt. Is dit niet wat te vroeg voor de kleuters?

▶ Hoe reageer je?

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Hoe zou juf Tineke kunnen reageren?
- ▶ Wat moet juf Tineke hiervoor weten?
- ▶ Welke competenties kun je als leerkracht inzetten in deze situatie?
- ▶ Wat zou je moeilijk vinden in het beantwoorden van deze vraag?
- ▶ Wat moet in ieder geval aan vader verduidelijkt worden?

2.3 Meningsvormende werkvormen

De werkvormen kunnen in de klas gebruikt worden om studenten te voorzien van informatie en tools om onderzoeksopdrachten uit te voeren. Ook zijn de werkvormen bedoeld om de studenten tijdens de les te enthousiasmeren voor het onderwerp relationele en seksuele vorming.

Klassikale werkvorm: Wanneer betrek je ouders bij relationele en seksuele vorming?

- Leerdoel:** Studenten krijgen zicht op een aantal verschillende manieren waarop ouders bij relationele en seksuele vorming betrokken kunnen worden. Ze leren ook wat een geschikt moment is hiervoor
- Tijd:** 30 minuten
- Materiaal:**
- Internet
 - Voor iedere leerling een printversie van: Visies op ouderbetrokkenheid (zie blz. 75)
 - Week van de Lentekriebels: [Informatie voor ouders](#)

Beschrijving

Deel de printversie Visies op ouderbetrokkenheid uit. De studenten lezen een aantal visies op ouderbetrokkenheid waarin ouders op verschillende manieren betrokken zijn bij relationele en seksuele vorming op de basisschool. Laat ook op de website van de Week van de Lentekriebels de informatie zien die er staat over ouderbetrokkenheid. Deze achtergrondinformatie helpt om een beeld te vormen over het belang van ouderbetrokkenheid op dit thema.

In groepjes

De studenten gaan in groepjes uit elkaar. Geef ze de opdracht om met elkaar te discussiëren over de voordelen en nadelen van het proactief of reactief betrekken van ouders bij relationele en seksuele vorming. De opdracht wordt klassikaal afgesloten: elke groep geeft een korte samenvatting.

Vragen om de discussie te stimuleren

- ▶ Wat zijn voor- en tegenargumenten om ouders te betrekken bij het onderwerp relationele en seksuele vorming?
- ▶ Wat zijn mogelijke zorgen van of weerstanden bij ouders als scholen aandacht willen besteden aan relationele en seksuele vorming? Denk ook aan religieuze ouders of ouders met een niet Nederlandse achtergrond. Hoe zou je hiermee omgaan en met welke argumenten kun je hen overtuigen?
- ▶ Wat zijn je eigen waarden en normen over relationele en seksuele vorming op de basisschool en de rol van ouders versus de rol van de school?
- ▶ Welke verschillen en overeenkomsten zie je tussen jezelf en de verschillende type scholen?
- ▶ Welke vormen van ouderbetrokkenheid zijn er denkbaar? Wat vind je dat een school minimaal aan

ouderbetrokkenheid moet doen?

Visies op ouderbetrokkenheid (te gebruiken bij de klassikale werkvorm 1)

Wanneer betrek je ouders bij relationele en seksuele vorming?

School A: Een vervelend incident

We zijn gestart met relationele en seksuele vorming naar aanleiding van een incident op school. Een jongen uit groep 7 heeft met een meisje uit groep 6 gezoend op de wc. De ouders kwamen hierachter en werden boos. Ze vonden dat we als school beter toezicht hadden moeten houden. Onder ons dak, immers onze verantwoordelijkheid. We zijn ons toen gaan verdiepen in relationele en seksuele vorming op de basisschool. In samenwerking met ouders en het team hebben we een visie voor onze school geformuleerd waarin de rol van de ouders en de leerkrachten/school beschreven staat. We hebben daar ook een stappenplan in opgenomen: wat we met de leerlingen bespreken in welk leerjaar. Nu betrekken we ouders door eenmaal per jaar in de nieuwsbrief het onderwerp onder de aandacht te brengen. Ook vertellen we nieuwe ouders tijdens het intakegesprek dat we relationele en seksuele vorming geven.

School B: Actieve aanpak relaties en seksualiteit

We doen al jaren mee aan de Week van de Lentekriebels en besteden tegenwoordig structureel aandacht aan relationele en seksuele vorming op de basisschool. We zijn gestart omdat (jonge) kinderen nieuwsgierig zijn, zelf vragen stellen, zelf een seksuele ontwikkeling doorlopen en ook geconfronteerd worden met relaties en seksualiteit in de buitenwereld (internet, schoolplein, straat, tv). We vinden dat school en ouders partners moeten vormen in de vorming van kinderen. We betrekken ouders daarom tijdens de Week van de Lentekriebels en ook door het jaar heen. We vragen ouders bijvoorbeeld om mee te helpen tijdens de organisatie van de kindertentoonstelling over de Week van de Lentekriebels, we plaatsen een interview met ouders in de schoolkrant, we organiseren een keer per jaar een ouderavond over het thema en we hebben een visie opgenomen in ons schoolbeleid. We noemen het onderwerp ook tijdens de oudergesprekken.

School C: Incidentele aanpak relaties en seksualiteit

We doen aan relationele en seksuele vorming, maar incidenteel. Soms organiseren we een projectweek. We gaan wel in op vragen van kinderen over relaties en seksualiteit, maar taal en rekenen zijn onze 'core business'. We hebben ouders betrokken door in ons schoolbeleid/schoolbrochure aan te geven wat onze visie op relationele en seksuele vorming is. We noemen daarin wat wij als de rol voor de school zien. We vinden het belangrijk dat kinderen een basis meekrijgen op dit onderwerp en vinden dit voor het merendeel een taak voor de ouders. Maar als leerlingen vragen stellen over het onderwerp zien we het als onze taak om hierop te antwoorden.

School D: Relationele en seksuele vorming, moet dat ook?

We hebben er eigenlijk nog nooit aan gedacht dat we iets met relaties en seksualiteit zouden moeten. Bij navraag blijkt wel dat sommige leerkrachten vragen van kinderen over dit onderwerp beantwoorden. Maar we hebben geen afgestemde visie of beleid op dit onderwerp. Ik zou eerlijk gezegd zelf ook niet zo goed weten hoe ik het aan zou moeten pakken.

2.4 Onderzoek in de praktijk

Met deze opdrachten stuur je studenten het veld of de literatuur in om zicht te krijgen op de opvattingen onder ouders, de rol van de school en ouders bij relationele en seksuele vorming en verschillende manieren om ouders te betrekken. Bespreek de uitkomsten plenair. Voor alle opdrachten zijn klassikale nabesprekingen toegevoegd. Zo krijgen de studenten ook zicht op de verschillende uitkomsten van hun medestudenten.

Onderzoek in de praktijk opdracht 1: Op zoek in de school: samenwerken met ouders rond seksuele vorming

Leerdoel:	Studenten krijgen oog voor zaken die gevoelig kunnen liggen en verkennen manieren om hier samen met ouders mee om te gaan
Tijd:	45 minuten (exclusief zelfstudie- en stage-opdrachten)
Materiaal:	Stellingen mate van ouderbetrokkenheid (zie blz. 77)

Achtergrondinformatie

- ▶ Artikel over ouderbetrokkenheid
- ▶ Filmpje ouders en lichamelijke veranderingen: www.youtube.com/watch?v=5vbhdjY8x0E

Beschrijving

Geef studenten de volgende zelfstudieopdracht

Bestudeer de achtergrondinformatie over het samenwerken met ouders op de basisschool en over relationele en seksuele opvoeding in de thuissituatie.

Geef studenten de volgende onderzoeksopdracht

Ga met een aantal leerkrachten op je stageschool een gesprek aan over samenwerking met ouders op het gebied van relationele en seksuele vorming. Beantwoord in ieder geval de volgende vragen:

- ▶ Welke taak op het gebied van relationele en seksuele vorming neemt de school op zich?
- ▶ Hoe informeert de school ouders hierover?
- ▶ Op welke manier worden ouders nog meer betrokken?
- ▶ Welke verwachtingen hebben ouders van de school als het gaat om seksuele vorming en een veilig schoolklimaat?
- ▶ Bij wie kunnen ouders terecht met vragen over dit onderwerp?
- ▶ Wat staat er over ouderbetrokkenheid in het beleid van de school en zijn hier protocollen voor?

Terug in de klas

Vraag een aantal studenten om te vertellen wat zij aan achtergrondinformatie rondom de rol van ouders en de rol van de school gevonden hebben. Ze introduceren het onderwerp voor de overige studenten. Je kunt de studenten ook allemaal één artikel geven om kort door te lezen als achtergrondinformatie, voordat ze aan de discussie beginnen. Aansluitend volgt er een groepsdiscussie naar aanleiding van de achtergrondinformatie. Gebruik hierbij de stellingen die hieronder staan vermeld.

Na de discussie wisselen de studenten ervaringen uit naar aanleiding van hun stage-opdracht. Ze bespreken de mate van ouderbetrokkenheid op de verschillende scholen en de voordelen en nadelen van de diverse aanpakken. Vraag de studenten om zich tijdens de nabespreking in de positie van de ouders te verplaatsen. Sluit de les af met de vraag aan

elke individuele student: 'Welke mate van ouderbetrokkenheid spreekt jou het meest aan?'

Stellingen mate van ouderbetrokkenheid

Werkwijze

Iedereen heeft de stellingen voor zich liggen. Iemand begint de eerste stelling voor te lezen en reageert er zelf op. Daarna mogen de anderen reageren. Vervolgens gaat de volgende student verder met de volgende stelling totdat alle stellingen aan bod geweest zijn.

1. Ouders zijn de primaire opvoeders, daarom is relationele en seksuele vorming uitsluitend een taak van de ouders en niet van de school.
2. De school is verantwoordelijk voor het welzijn van zijn leerlingen. Als een leerling thuis geen informatie ontvangt, moet de leerling deze op school ontvangen.
3. Ouders en school hebben beide een taak in de relationele en seksuele vorming van de leerlingen. Door een goede samenwerking ontwikkelt een leerling zich beter.
4. Voordat een school begint met relationele en seksuele vorming moeten de ouders via een ouderavond ingelicht worden.
5. Een school moet in het belang van de leerling relationele en seksuele vorming aanbieden.
6. Een school met veel allochtone leerlingen kan er beter voor kiezen om de ouders niet te betrekken.

Onderzoek in de praktijk opdracht 2: Op zoek naar contactmomenten met ouders

Leerdoel:	Studenten verdiepen zich in de contactmomenten tussen ouders en leerkracht op hun stageschool waarbinnen relationele en seksuele vorming een plaats kan krijgen
Tijd:	45 minuten (in de les, exclusief de zelfstudie- en stage-opdrachten)
Materiaal:	Schoolbeleid van stageschool, casussen uit de stageschool, gesprekken met collega's van de stageschool

Beschrijving

Geef studenten de volgende onderzoeksopdracht

1. Onderzoek op de school welke contactmomenten er zijn vastgesteld tussen ouders en leerkracht: hoeveel contactmomenten zijn er, waar en wanneer vinden ze plaats, aan welke regels is de inhoud van de contactmomenten gebonden?
2. Op welke manier kan het thema 'relaties en seksualiteit' een plek krijgen binnen deze contactmomenten? Zijn daar al regels voor, zijn hier documenten over opgenomen in het beleid? Praat hier eens over met collega's of met de directeur op school. Zijn er collega's met ervaring in het bespreken van relationele en seksuele vorming met ouders in het vastgestelde contactmoment, hoe hebben ze dat aangepakt, was daar een specifieke aanleiding voor?

Terug in de klas

Studenten presenteren of vertellen over de situatie op hun stageschool. In groepjes werken ze aan een ideaal: Op welke momenten is het belangrijk om aandacht aan relationele en seksuele vorming te besteden?

- ▶ Waarom maken ze die keuze?
- ▶ Welke samenwerking en relatie met ouders hebben ze hier voor ogen?
- ▶ Welke belangen van het kind spelen mee?
- ▶ Studenten brengen de verhalen van hun school plenair in.
- ▶ Wat deed het met hen zelf om deze verhalen te horen?
- ▶ Wat vinden ze van de keuzes die de school heeft gemaakt?

► Wat betekent deze informatie voor hen in hun baan van de toekomst?

2.5 Afsluitende werkvormen

De afsluitende werkvormen hebben als doel om de studenten kort te laten reflecteren op de les en de balans op te laten maken van wat ze geleerd hebben.

Afsluitende werkvorm 1: Beleid maken

Leerdoel: Studenten reflecteren op de les en maken de balans op

Tijd: 15 minuten

Materiaal: Geen

Beschrijving

Laat studenten in kleine teams voor een nieuw te starten school beleid maken rond samenwerking met ouders op het terrein van relationele en seksuele vorming. Ze beantwoorden daarbij in ieder geval de volgende vragen: Welke aandachtspunten vinden zij van groot belang? Waarom kiezen ze voor die aandachtspunten en laten ze andere weg? Als zij hun beleid presenteren in de klas, leggen ze uit waarom ze juist voor deze aandachtspunten gekozen hebben.

Afsluitende werkvorm 2: Slagzin

Leerdoel: Studenten reflecteren op de les en maken de balans op

Tijd: 15 minuten

Materiaal: Geen

Beschrijving

Laat studenten de volgende slagzin afmaken waarin ze duidelijk maken waarom ze ouderbetrokkenheid bij relationele en seksuele vorming wel/niet belangrijk vinden: Ouders kun je het beste betrekken bij relationele en seksuele vorming op de basisschool door..... Laat de studenten hun slagzin kort presenteren.

3 Achtergrondinformatie

Websites

www.seksuelevorming.nl

Studenten kunnen op [seksuelevorming.nl](http://www.seksuelevorming.nl) informatie vinden over een visie op relationele en seksuele vorming op de basisschool. Voor verantwoording en onderbouwing.

www.weekvandelentekriebels.nl

De Week van de Lentekriebels is een nationale projectweek waarin in het basisonderwijs een hele week relationele en seksuele vorming gegeven wordt.

www.uwkindenseks.nl

Website voor ouders die willen communiceren met hun kind over relaties en seksualiteit. Ouders krijgen praktische tips en kunnen voorbeelden bekijken hoe andere ouders het aanpakken.

Literatuur

CPS onderwijsontwikkeling en advies. (2009).

Een onderzoek naar de rol van ouders in het primair onderwijs deel 1. Belangrijke onderzoeksresultaten met betrekking tot de rol en effecten van ouderbetrokkenheid in het primair onderwijs.

CPS onderwijsontwikkeling en advies. (2009).

Een onderzoek naar de rol van ouders in het primair onderwijs deel 2. Belangrijke onderzoeksresultaten met betrekking tot de rol en effecten van ouderbetrokkenheid in het primair onderwijs.

RutgersWPF. Wat is de rol van de ouders? En wat is de rol van de school?

Ouders zijn de primaire opvoeders van kinderen. Ze hebben zelf vaak vragen en missen soms kennis en vaardigheden om kinderen te begeleiden bij hun seksuele ontwikkeling.

Graaf, H. de (2013). Bloemetjes en bijtjes of zaadjes en eitjes?

(Opvattingen over) seksuele opvoeding in Nederland. Nederland heeft internationaal de reputatie een bijzonder open houding te hebben ten aanzien van seksualiteit van jongeren. Deze studie gaat na of dit inderdaad zo is en of deze open houding ook kinderen onder de twaalf jaar betreft.

Elzinga, A. (2013) Seks: zij doen meer dan wij denken (en wij minder) J/M Onderzoek Seksuele Opvoeding

Ouders onder- of overschatten soms de seksuele ervaring van jongeren.

Vries, P. van. (2011). Ouderbetrokkenheid vraagt om omdenken. Beter Begeleiden. nr. 1, p.15-17.

Als intern of ambulant begeleider zit je er soms mooi tussen: je begrijpt de ouders maar je wilt je collega niet afvallen die de ouders in een gesprek nauwelijks met begrip bejegend. Hoe kan het toch dat veel leerkrachten ouders niet lijken te begrijpen, terwijl ze soms zelf ouder zijn?

Stichting leerplanontwikkeling. (2009). Leerplan in ontwikkeling.

De titel van dit boek verwijst zowel naar de inhoudelijke dynamiek die er voortdurend is in allerlei leerplankwesties als ook naar het voortschrijdend denken over begrippen en benaderingen van leerplanontwikkeling. Veranderingen in de samenleving vragen steeds om nieuwe kennis en vaardigheden en daarmee om een blijvende ontwikkeling van ons onderwijs. Hoe verloopt dit proces van leerplanontwikkeling? Wat is eigenlijk een leerplan? En wat draagt het bij aan de kwaliteit van leerplanproducten? Deze vragen staan centraal in dit boek.

Beeldmateriaal

www.leraar24.nl/video/1036

Ouders betrekken bij de school kan erg nuttig zijn. Maar ouders kunnen ook bemoeizuchtig zijn. In dit studio-gesprek praat presentatrice Hanneke Kappen met Peter de Vries en Ellen de Rooij over de rol van ouders in de school.

www.youtube.com/watch?v=5vbhdjY8x0E

Ouders en de moeite met lichamelijke veranderingen van pubers.

www.youtube.com/watch?v=S2U7ITJkSl&feature=related

Filmpje over de Carrousel in Utrecht. Op deze school gaan ze op een heel specifieke wijze om met ouders.

© Rutgers 2017

Vormgeving

Dit lespakket is ontwikkeld door Rutgers, kenniscentrum seksualiteit, in samenwerking met de Marnix Academie, verschillende lerarenopleidingen, docenten van pabo's, leerkrachten uit het basisonderwijs, Stichting Leerplan Ontwikkeling en gezondheidsbevorderaars van GGD'en. Het project is gefinancierd door ZonMw. In 2017 is dit product doorontwikkeld.

